

„FÆDRELANDET“

– TYSK UNDERSTØTTELSE AF DANSKE DAGBLADE 1939–45*)

Af Henning Poulsen

Den samlede tyske støtte til danske pro-nazistiske dagblade, først og fremmest »Fædrelandet«, udgjorde under anden verdenskrig mindst 6½ mill. kr., fastslår amanuensis, cand. mag. Henning Poulsen. Dett er forklaringen på, at »Fædrelandet« trods betydelige årlige underskud kun havde en lille gæld i 1945. De rene propagandainteresser vejede ikke tungest for tyskerne. Efter 9. april var det vigtigste formål med understøttelsen at styrke nazi-partiet med henblik på dets eventuelle magtovertagelse. Efter begivenhederne i august 1943 intensiveredes støtten af prestigehensyn i takt med bladets faldende indtægter.

»Naar man i Dag skal søge at fastlægge de vigtigste Aarsager til Selskabets Fallit, vil Begivenhederne Natten til den 5. Maj d. A. kun være at ligne ved den Tue, der væltede det i Forvejen hældende Læs.« Sådan karakteriserede lrs. Bent Sally, der af handelsministeriet var indsat som midlertidig administrator af boet efter A/S af 30. December 1938 – bedre kendt som dagbladet »Fædrelandet« – i sommeren 1945 dette selskabs besynderlige eksistens¹.

Det var ingen let opgave for skifteretten at skabe overblik over det nazistiske dagblads økonomiske forhold. Da befrielsesbudskabet den 4. maj om aftenen havde lydt over BBC, blev »Fædrelandet«s lokaler i Store Kongensgade i København besat af modstandsgrupper, dets maskiner beskæftiget med trykning af de hidtil illegale »Information« og »Morgenbladet«. På det tidspunkt var bladet allerede forladt; alle papirer af interesse var fjernet og – som det viste sig – for størstepartens vedkommende brændt i ejendommens fyringsanlæg eller i kælderen på Dagmarhus, hvor

*) Afhandlingen er udarbejdet som forstudie til en bog om samspillet mellem tyske myndigheder og danske nazistiske kredse under besættelsen, som forfatteren har påtaget sig som medarbejder ved Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie (DNH), og hviler væsentligst på materiale indsamlet med dette sigte. Til dette selskabs forskning af besættelsestiden er der ydet bevillinger af Undervisningsministeriet, Ministeriet for kulturelle anliggender og Carlsbergfondet, og desuden er der ved kgl. resolution af 9. juni 1961 givet DNH's medarbejdere adgang til statens arkiver. Også nærværende afhandling står i gæld til DNH og til de myndigheder og institutioner, der har muliggjort gennemførelsen af dets forskningsprogram. – Om de benyttede arkivalier se side 272.

1. Indberetning til skifteretten 31.7.1945. Konkursagen mod A/S af 30 dec. 1938. Sø- og Handelsrettens arkiv, skifteretssag nr. 6/45.

der april igennem arbejdedes på højtryk for at fjerne sporene efter besættelsesstyret og dets illegitime danske forbindelser.

Aktieselskabsregisteret kunne ikke yde undersøgelsen større hjælp, da »Fædrelandet«s anmeldelsespligt kun i ringe omfang havde været opfyldt. Af regnskaber fandtes kun et enkelt summarisk og vanskeligt gennemtrængeligt årsregnskab for 1943. Heller ikke forhandlingsprotokollen lod læseren få indblik i de væsentlige sider af selskabets forhold. I en bankboks kom imidlertid en samling årsregnskaber til syne, og de viste, at bladet fra sin start havde kørt med meget betydelige underskud og alligevel kun havde en beskedent gæld i 1945. Altså måtte balancen mellem indtægt og udgift være blevet rettet op gennem gaver, og visse samtidig fundne papirer tydede på, at det drejede sig om tyske tilskud. Ved påfølgende afhøringer indrømmede de hovedimplicerede, at pengene – der var tale om millionbeløb – stammede fra det tyske gesandtskab².

Skønt sagen således lå tilstrækkelig klart belyst for retten og resulterede i et konfiskationskrav fra statskassen på 4.636.000 kr., hvoraf kun en brøkdel lod sig udrede, er det dog først gennem påfølgende straffesager under landssvigeropgøret, gennem Bovrup-arkivet (DNSAP's arkiv) og først og fremmest gennem Auswärtiges Amts arkiver, der er skabt grundlag for en vurdering af de motiver, som foranledigede Hitler-Tyskland til at investere i »Fædrelandet« og enkelte andre danske dagblade, og i det hele taget for en historisk udredning af de nærmere omstændigheder ved denne sag.

Politik og propaganda

Det vil være nyttigt på forhånd at tage et overblik over de bevæggrunde, Tyskland kunne have for at yde støtte til venligtsindede danske dagblade. Mest nærliggende er de almindelige propagandainteresser. Tyskland måtte se det som et formål at fremme sådanne blade, der skildrede verdensbegivenhederne og det dansk-tyske forhold på en for denne magt gunstig måde, og som viste sympati for Tyskland og dets regime. Det måtte være interesseret i, at disse blade blev opretholdt og fik den størst mulige udbredelse, fordi de set med tyske øjne øvede en gavnlig indflydelse på opinionen i Danmark og derigennem kunne formodes enten i øjeblikket eller på længere sigt at påvirke de statslige myndigheders holdning. Propagandahensynet kom i Danmark og specielt i forholdet til »Fædrelandet« til at spille en vis rolle for Tysklands pekuniære understøttelser; men som det nedenfor skal påvises, var det ikke det eneste og ikke det vigtigste motiv.

2. Se kuratorbogen og særskilte referater og bilag i skifteretssagen.

Et andet mønster fremkommer, når pressen vurderes i indrepolitisk sammenhæng. Visse blade – deriblandt »Fædrelandet« – havde først og fremmest til opgave at agitere for et bestemt politisk parti, og i et sådant tilfælde kunne en støtte have som formål at øge dette partis indflydelse, så det enten kunne udøve et stærkere pres på regeringen eller eventuelt selv blive i stand til at overtage regeringsmagten. Efter 9. april 1940 fik dette perspektiv en særlig vægt og blev forudsætningen for den væsentligste part af støtten til tyskorienterede blade.

På det lille plan, når vi fra de besluttende rigsmyndigheder i Berlin bevæger os ud til de enkelte tyske tjenestesteder, der kom i berøring med de tyskvenlige kredse i Danmark, dukker endnu nogle momenter op i billedet, idet enkelte kontorer eller personer kunne have en særinteresse i at yde en hjælp, der også kunne komme pressen til gode, enten som en modydelse for tjenester, de pågældende kredse gjorde dem, eller blot som et bidrag til forbedring af forholdet til disse kredse. Ideologisk samfølelse og personlige sympatier kunne også indgå i dette motiv; men dets rækkevidde var begrænset af de implicerede kontorers og personers kompetence, og da forbindelserne fra Danmark ikke gik til særlig indflydelsesrige steder, var det kun småbeløb, der lod sig formidle ad denne vej. Særinteresserne havde væsentligst betydning, fordi de kunne bidrage til aktivisering af politiske eller propagandamæssige interesser. De dannede udgangspunktet for den første beskedne støtte, der tilflød »Fædrelandet«.

SD-Kiel

SD (Sicherheitsdienst) var et politisk efterretningsvæsen, der var opbygget inden for rammerne af SS som et led i sikringen af det nazistiske regime. Dets hovedopgave var gennem et net af agenter at holde folkestemningen i Tyskland under observation, at lure på faresignaler i den nu undertrykte opinions reaktioner på Hitler-styrets politik og nøje kontrollere de grupper, der blev anset som fordægtige. Efterhånden strakte dets virke sig også ud over rigets grænser. Det centrale organ, SD-Hauptamt var delt, så Amt III, SD-Ausland behandlede udenlandsk efterretningsstof og desuden tog sig af en række mere eller mindre lyssky forretninger, som den regulære udenrigstjeneste foretrak at holde sig borte fra. Da SD og sikkerhedspolitiet 1. okt. 1939 fik fælles hovedkontor i RSHA (Reichssicherheits-hauptamt), indgik SD-Ausland som dets Amt VI, mens SD-Inland blev Amt III³.

3. SD's virkefelt og organisation er behandlet i Hans Buchheim m. fl.: »Anatomie des SS-Staates« 1 s. 67 ff (1965).

Nærmest den danske grænse opererede »SD-Unterabschnitt Schleswig-Holstein« – okt. 1939 omdøbt til »SD-Abschnitt Kiel«⁴. SD-Kiel, som det for kortheds skyld skal benævnes, blev indtil foråret 1939 ledet af SS-Obersturmbannführer Böhme. Efter en vakance, hvori SS-Sturmabführer Karl Tschierschky fungerede, blev han i august s. å. efterfulgt af SS-Obersturmbannführer Biermann. Eberhardt v. Löw var afdelingsleder med rang af SS-Sturmabführer⁵.

I 1937 havde Böhme og Löw i efterretningsøjemed skaffet sig forbindelse med læge Frits Clausen, Bovrup, der var partifører for DNSAP (Danmarks Nationalsocialistiske Arbejder Parti). Det blev Löws opgave at pleje og udbygge denne kontakt med nazistiske kredse i Danmark, hvorigennem han samlede oplysninger om den politiske udvikling, om stemningen, om tyske emigranter etc. Samtidig fattede han en vis sympati for DNSAP og for Frits Clausen personligt. Ved årsskiftet 1939, da DNSAP begyndte udgivelsen af »Fædrelandet«, var Löw og SD-Kiel den eneste kontakt af nogen betydning, det havde i det nazistiske Tyskland, og det var derfor ingen tilfældighed, at spørgsmålet om tysk støtte til dette usikre bladforetagende først blev rejst her.

Forretningsmæssigt tilhørte »Fædrelandet« ikke DNSAP, men det nystiftede A/S af 30. December 1938. Aktierne var dog alle tegnet af partiet eller velhavende medlemmer, og i vedtægterne var indsat en paragraf, der også i fremtiden sikrede mod indblanding udefra, idet enhver aktie kunne tilbagekøbes af bestyrelsen. Denne bestod af tre mand, partikassereren, fabrikant C. C. Fischer, Åbenrå, sognerådsformand J. J. Schmidt, Skrydstrup som repræsentant for den sønderjyske afdeling samt formanden, Irs. H. C. Bryld. Sidstnævnte var initiativtageren ved »Fædrelandet«s oprettelse og i de første år dets altdominerende leder, især hvad angik den forretningsmæssige drift. H. C. Bryld var direktør for et forsikringselskab, ret velhavende, og hans interesse for nazismen skrev sig fra en rejse i Tyskland, hvorefter han i sommeren 1938 havde indmeldt sig i DNSAP. Han gjorde hurtig karriere, blev samme efterår sysselleder (amtsleder) og i 1940 desuden leder af partiets propaganda. Han var nært knyttet til Frits Clausen, og næst efter denne må han i årene 1939–42 betragtes som den mest indflydelsesrige skikkelse i DNSAP.

4. SD-Kiels organisation belyses af politirapport over Wolfgang Söhnlein 18.9.45. (Sagen mod Frits Clausen XVI/PPP), SD-Kiels akter vedr. »Fædrelandet« (sst. X/21) samt SS-personaleakter, Löw (RA's affot. ty. dok. pk. 443 a).

5. De her nævnte SS-gradsbetegnelser kan stort set omsættes til militære grader efter følgende skala: SS-Obersturmbannführer = oberstløjtnant, SS-Sturmabführer = major, SS-Hauptsturmführer = kaptajn, SS-Untersturmführer = løjtnant, SS-Oberscharführer = fænrik.

Redaktionelt præsenterede »Fædrelandet« sig klart som organ for partiet. Dets første nummer 9. jan. 1939 domineredes af en velkomstartikel af Frits Clausen, og det bragte løbende meddelelser om partiets arrangementer og udførlige referater af dem. Ved sammenligning med DNSAPs ugeblad »National-Socialisten« ser vi, at »Fædrelandet« henvendte sig til lidt videre kredse; der er en smule længere mellem skældsordene, antisemitismen er knap så dominerende; men stort uden for partiets kredse egnede det sig ikke som læsning⁶. Udenrigspolitisk lagde det lige så lidt som DNSAP skjul på sin forkærlighed for det nazistiske Tyskland.

Årsregnskabet for 1939 kom til at udvise et meget stort underskud. De samlede indtægter beløb sig til 118.000 kr. (incl. 8.000 kr. i »Bidrag«), mens udgifterne var oppe i ikke mindre end 251.000 kr.⁷ – altså et underskud på 133.000 kr. Som nedenfor skal omtales fik »Fædrelandet« i 1939 et enkelt tysk tilskud i form af frit gode, som bevirkede en reduktion af udgifterne, og muligt kan andre tilskud være skjult på samme måde. Det opførte underskud må derfor betragtes som et minimalt udtryk for bladets forretningsmæssige fiasko. Dets nettooplag var kun på 3–4000⁸, og annoncerne indbragte i årets løb kun 24.000 kr. Aktiekapitalen var 30.000 kr., resten måtte dækkes ved bank- og veksellån samt enkelte private lån.

I betragtning af DNSAPs talmæssige svaghed og politiske isolation skulle denne misere synes forudselig, da bladet blev startet i jan. 1939. En advarsel var for hånden, idet »National-Socialisten« havde oparbejdet

6. En gennemgang af indholdet i DNSAPs presse for 1940, 1941 og 1942, foretaget af hhv. Erik Reske-Nielsen, Karen Marie Nielsen og Elly Mogensen, findes i de »Redegørelser fra Bovrup-arkivet«, der 1946–47 blev udarbejdet i forbindelse med retsopgøret. Komplet samling i Centralkartoteket pk. 417.
7. Årsregnskaberne 1939–44 findes i konkurssagen, dog bortset fra 1941 samt et detaljeret regnskab for 1942, der siden er bortkommet, men hvis hovedtal kendes gennem lrs. Sællys indberetning til skifteretten (sst.). Ugebladet »National-Socialisten« samt i 1939 desuden »Hagekorset over København« er medregnet, men spiller ingen væsentlig rolle. De i teksten anførte tal er afrundet til hele tusinde kr. Regnskabet for 1939 bærer revisionspåtegning fra 10.11.1941 og må anses for en senere rekonstruktion, jfr. dir. C. B. Nielsens forklaring, hvorefter regnskabet ved hans tiltrædelse 1.5.40 var mangelfuldt, og en status først lod sig opstille 31.12.40. Sagen mod Aage Thomsen, Q. Underskuddets størrelse er dog næppe væsentligt berørt af den herved opkomne usikkerhed, eftersom de væsentligste gældsposter har ladet sig verificere, og saldoen indgår i balancen for 1940. Prestige Grunde gør det lidet rimeligt, at salgsindtægten er reduceret.
8. Beregnet på grundlag af indtægten for abonnement og løssalg under forudsætning af, at den gennemsnitlige avance på løssalget og fordelingen mellem løssalg og abonnement nogenlunde svarer til forholdene i 1942, hvorfra specificerede tal findes i konkurssagen. Tilsvarende tal (3–4.000) er opgivet af Gustav Meissner til pol. rapp. af 26.10.45 (Frits Clausen-sagen II/GG).

så stor en gæld, at det var på nippet til at måtte gå ind. Når partiet ikke kunne bære et ugeblad, måtte det forekomme endnu mindre sandsynligt, at det kunne opretholde et dagblad. For overhovedet at kunne forklare, at H. C. Bryld og Frits Clausen, mellem hvem sagen blev afgjort, vovede eksperimentet, må vi tage særdeles urealistiske forestillinger om bladets udgifter i betragtning. Det var placeret i Kolding, og tanken var, at det hovedsagelig skulle være sønderjysk lokalblad, dog samtidig anglende efter abonnenter i de midtjyske LS-egne og blandt DNSAPs medlemmer over hele landet. Der blev indkøbt brugte trykkermaskiner, og meddelere i Sønderjylland lovede gratis at forsyne »Fædrelandet« med lokalt stof. Der må have foresvævet noget om en slags »hjemmelavet« avis, der kunne fremstilles billigt⁹. Helt kan vi heller ikke se bort fra troen på, at partiet – muligvis ved bladets hjælp – kunne opleve »det store gennembrud«, ligesom det var sket for Hitler i 1930.

Den mest nærliggende forklaring, at man ved oprettelsen havde haft løfte om eller blot regnet med en storstilet økonomisk støtte fra Tyskland, viser sig nemlig ikke at holde stik. Først i sommeren 1939, da nogle måneders drift havde tæret på likviditeten, og det begyndte at stå klart, at det store underskud i hvert fald var et langvarigt fænomen, søgte »Fædrelandet« at opnå tysk støtte i et omfang, så det kunne blive af økonomisk betydning for bladet. Hvad man indtil da havde bedt om, regnede man ikke som en hjælp, men som et arrangement til gensidig fordel, højst en vennetjeneste.

Et heldigt dokumentfund sætter os i stand til ret nøje at følge »Fædrelandet«s forhold til SD-Kiel i 1939. SD-Kiels arkiv må anses for tabt; men ved ransagning fandt politiet i 1945 på SD-kontoret i Åbenrå en enkelt mappe betegnet V.(ertrauliche) A.(kten) 423/39, som viste sig at indeholde SD-Kiels akter vedr. »Fædrelandet« fra dec. 1939 til febr. 1940¹⁰. For perioden frem til sept. 1939 tegner de et helhedsbillede af »Fædrelandet«s bestræbelser for at opnå økonomisk støtte gennem tyske myndigheder, beskriver en udvikling, der punktvis bekræftes gennem kilder af anden proveniens.

9. »Fædrelandet«s start belyses gennem pol. rap. over H. C. Bryld og Fritz Clausen (sagen mod F. C. X/M) samt af redegørelse da. 14.6.47 af Jes Asmussen, der i 1939 var sysselleder for Sønderjylland (sagen mod J. A.). Ifølge J. A.s opgivelse skulle der, før bladet startedes, være tegnet 2300 abonnenter alene i Sønderjylland, og det ventedes, at tallet ville nå 4.000 til apr. kv. Dette kunne tyde på, at oplaget var overvurderet; men i betragtning af, at DNSAP ved folketingsvalget i 1939 kun fik knap 4500 stemmer i Sønderjylland, svarende til det halve antal husstande, kan J. A.'s tal ikke være rigtige, og vi må i stedet fæste lid til de af Frits Clausen og Bryld opgivne beregninger, hhv. 4.000 abonnenter i hele landet og 1.200 i Sønderjylland.

10. Nu i sagen mod Frits Clausen X/21.

Mens starten forberedtes i dec. 1938, bad Frits Clausen SS-Untersturmführer Heinrich Lönnecker, der stod for det under Kiel hørende SD-Aussenstelle Flensburg, om at sørge for, at det nye dagblad fik DNB (Deutsche Nachrichtenbureau)'s meddelelser¹¹. Der havde ikke været grund til at gå vejen om ad SD, hvis det skulle opfattes som en normal bestilling, som ethvert dagblad kunne foretage hos DNB. Men anderledes blev henvendelsen ikke optaget, enten det så var i Kiel eller hos DNB i Berlin, misforståelsen skete. DNB beregnede sig et honorar på 50 RM pr. måned, og skønt Böhme indtrængende henstillede at støtte DNSAP, som han betegnede som den »vistnok eneste tyskvenlige organisation i Danmark«¹², blev »Fædrelandet« i maj 1939 rykket for et tilgodehavende på 208 RM; men regningerne sendtes indigneret retur, og »Studienrat Dr. Müller« alias Frits Clausen udtalte overfor Lönnecker sin forundring over at skulle betale for nyheder, som han i Tysklands interesse videregav og udbredte¹³. Han kan næppe have været uvidende om, at også tyske pressebureauer normalt ikke leverede nyheder gratis, selv om deres benyttelse i udenlandsk presse måtte siges at være i den tyske propagandas interesse. På »Fædrelandet«s regnskab gjorde de 50 RM (= ca. 100 kr.) hverken fra eller til; men Frits Clausen har set sådan på det, at ligesom sønderjyske partimedlemmer uden betaling leverede lokale nyheder til bladet, kunne også hans venner i Kiel passende yde et bidrag. Det var de heller ikke uvillige til; men da »Fædrelandet« end ikke ville gå med til – som DNB foreslog – at betale et symbolsk afdrag, hvorefter fordringen lod sig afskrive som uerholdelig, måtte Propagandaministeriet inddrages i sagen, og det varede indtil 8. aug., før den gik i orden. Propagandaministeriet påtog sig at dække DNB's tilgodehavende og fremtidigt betale »Fædrelandet«s abonnement; det måtte dog ikke meddeles bladet, hvor pengene kom fra¹⁴.

De argumenter, der er nævnt i korrespondancen mellem SD-Kiel og DNB, går i almindelighed på partiets og bladets protyske holdning, dog siges det direkte i Karl Tschierschkys takkeskrivelse til DNB, at arrangementet sikkert ville blive til fordel for den tyske propaganda¹⁵. Derimod er SD-Kiels særlige interesse i de danske nazisters virksomhed som meddelere ikke nævnt. Alligevel kan den have spillet en rolle; det lå

11. Rapport fra Lönnecker 14.12.38.

12. »... dieser wohl allein deutschfreundlichen Organisation in Dänemark...« Böhme, notits af 6.3.39.

13. Rapport fra Lönnecker 16.5.39.

14. Korrespondance DNB – SD-Kiel maj–aug. 1939.

15. 10.8.39.

i efterretningsvæsenets natur, at SD ikke til udenforstående kunne oplyse om sine kilder, ikke i breve, måske antydningvis i de samtaler, der blev ført. I betragtning af de vanskeligheder det voldte at udvirke denne beskeden understøttelse, er det i hvert fald ikke tænkeligt, at sagen havde ladet sig gennemføre uden de af efterretningsinteresser inspirerede varme anbefalinger fra SD-Kiel. Dettets særlige forhold til DNSAP må derfor tages i betragtning jævnsides med det propagandahensyn, der har legitimeret støtten i Berlin. Både for propaganda og efterretningsarbejde i udlandet gælder det, at den tilspidsede udenrigspolitiske situation i månederne op til verdenskrigens udbrud gav dem forøget vægt.

Annoncer

Vi finder i SD-Kiels akter flere eksempler på småtjenester, der er ydet »Fædrelandet«. I juni 1939 blev fra partiinstanser i Slesvig-Holsten tilvejebragt en oversigt over tidsskrifter, der beskæftigede sig med kommunismen, og i september sendte »Fædrelandet«s korrespondent i Berlin en særlig presserende meddelelse hjem via SD's og politiets fjernskrivere til Flensborg og derfra videre med SD-kurér¹⁶. Men der var langt fra disse håndsrækninger til en effektiv økonomisk understøttelse. I sommeren og efteråret 1939 blev det klart, hvor begrænset en interesse Tyskland havde for det nazistiske dagblad, da forsøget på ved myndighedernes hjælp at skaffe det tyske annoncer mislykkedes.

Det var så oplagt en idé at få tyske firmaer eller deres datterselskaber i Danmark til at annoncere i »Fædrelandet«, at vi må gå ud fra, der er gjort forsøg på det allerede ved bladets start. Men også tyske firmaer måtte først og fremmest se på deres forretningsmæssige interesser, og »Fædrelandet« var kun et lille provinsblad. Desuden var det ikke ubetinget gavnligt for et firmas renommé at engagere sig politisk, at komme under mistanke for at være et i særlig grad nazistisk foretagende. Fra sensommeren 1939 kender vi et enkelt karakteristisk svar på en henvendelse fra »Fædrelandet«, idet Leipzigermessens repræsentant i København ligeud erklærede, at han aldrig ville indrykke annoncer i et nationalsocialistisk blad¹⁷.

Der var en modstand at overvinde, og da »Fædrelandet«s underskud havde varet ved i et lille halvt år, og noget måtte gøres, blev tyske myn-

16. Landesleitung der Reichsschrifttumskammer beim Landeskulturwalter Gau Schl.-Holst. – SD-Kiel 26.6.39, SD-Kiel – Ausst. Flensburg 27.6.39. Tlgr. og fjernskrivermedd. 19.9.39.

17. Löws notits om samtale med H. C. Bryld 6.9.39.

digheder kaldt til hjælp¹⁸. I juni 1939 enedes H. C. Bryld og Frits Clausen om at rette henvendelse til Gustav Meissner, der var leder af Skandinaviensafdelingen i »Dienststelle Ribbentrop«, et udenrigspolitisk partikontor, Ribbentrop i 1935 havde oprettet, og som efter hans udnævnelse til tysk udenrigsminister i 1938 varetog visse opgaver af partimæssig natur i tilknytning til Auswärtiges Amt. Det er muligvis Quisling, føreren for søsterpartiet, Nasjonal Samling i Norge, der har henledt de danske nazisters opmærksomhed på denne udvej. Quisling deltog i DNSAPs landsstævne i Kolding 17.–18. juni og førte bl. a. en længere samtale med »Fædrelandet«s redaktør¹⁹. Få dage forinden havde han i »Dienststelle Ribbentrop« haft et møde med bl. a. Meissner og da udkastet en plan om at oprette et dagblad i Norge, finansieret gennem tysk annoncering. Den var ikke blevet uvenligt modtaget²⁰. Nu besøgte han et parti, der fejrede store triumfer; det var ved valget i april blevet repræsenteret i Folketinget og havde også fået et dagblad. For ham gik det ned ad bakke. Skønt Quisling var ordknap som ellers og ikke stod på nogen fortrolig fod med sine danske meningsfæller, er det psykologisk vanskeligt at forstå, at han ikke skulle have ladet et ord falde om, at også han havde visse projekter i gang. Dog var tanken om tysk annoncering som nævnt nærliggende, og Meissner, der stammede fra grænselandet, var ikke ukendt for hverken Frits Clausen eller Löw og en god bekendt af Heinrich Lönnecker.

Sagen lå imidlertid uden for »Dienststelle Ribbentrop«s kompetence, og Meissner gav derfor »Fædrelandet«s anmodning videre til Werberat der Deutschen Wirtschaft. Dette kontor var en nazistisk nyskabelse, oprettet i 1933 med det formål at koordinere det tyske erhvervslivs reklame i udlandet. Da det kontrollerede valutatilførelsen til dette formål, havde det et fast greb om annoncepolitikken, og en antydning af, at denne var tiltænkt en central stilling i den tyske støtte til protyske aviser, ligger der i, at Werberat indtil krigsudbruddet øvede indflydelse på alle mere betydelige transaktioner af denne art – også selv om de ikke havde form

18. Der sondres ikke her mellem statslige myndigheder og partiinstanser, skønt det muligt spillede en rolle for nazisterne, at såvel SD (bortset fra hovedkontorerne) som det nædennævnte »Dienststelle Ribbentrop« var underlagt partiet. Nogen reel betydning havde delingen ikke, hvad DNSAPs ledelse heller ikke var uvidende om.

19. C. C. Steen-Rasmussen: kronik i »Fædr.« 3.2.42.

20. Referat af samtale 12.6.39 af Meissner. Auswärtiges Amt, Dienstst. Ribtr. ark., Verwaltung und Allgemein 1939. RA pk. 197. En forgænger for denne plan findes i memorandum af H. H. Aall 31.5.39, hvori tilrådes annoncestøtte til alle tyskorienterede blade i Norden. Sst. Vertrauliche Berichte 1939–42. RA pk. 198.

af annoncering. I forholdet til svensk presse blev alle andragender behandlet i Werberat, der oftest stillede sig afvisende²¹. Fra Danmark kender vi en enkelt sag forud for »Fædrelandet«, idet Renthe-Fink, Tysklands gesandt i København, i maj 1939 anbefalede Werberat under en eller anden form at understøtte ugebladet »Danmarks Handels- og Søfartstidende«, der var udpræget tyskvenligt, og til hvis øjeblikkelige vanskeligheder der knyttede sig særlige forhold, som gav Tyskland en moralsk forpligtelse til at hjælpe det. Dets ejer og redaktør, Ove Leif Guldberg, var netop blevet dømt efter et injuriersøgsmål, fordi han på opfordring fra propagandacentralen »Antikomintern« i Berlin havde bragt en urigtig beskyldning mod en dansk statsborger for spionage til fordel for Sovjetunionen. Renthe-Finks henvendelse var forgæves, og trods mindre tilskud fra gesandtskabets pressefond måtte Guldberg opgive bladet efter få måneders forløb²².

»Fædrelandet«s sag trak i langdrag. Da Löw omkring 1. aug. 1939 besøgte H. C. Bryld under en rejse i Jylland, var denne stærkt utålmodig og slog på det urimelige i, at tyske firmaer ofrede store beløb på annoncer i tyskfjendtlige blade. Samtalen viser i øvrigt, hvor prekær sagen var for Bryld, idet han ikke godt kunne skildre situationen i hele sit fortvivlede omfang uden at erkende en fiasko, som måtte påvirke synet på både partiet og bladet. Han angav et oplagstal på 10–14.000 (i det mindste en fordobling) og betegnede vanskelighederne som forbigående og kun foranlediget af investeringer, som den stærke vækst nødvendiggjorde²³. Denne modificerede sandhed afgav ikke noget godt grundlag for en hjælpeaktion; men Löw lovede at bakke sagen op hos Meissner og foranledigede samtidig, at SD-Hauptamt i Berlin støttede sagen.

I den sidste uge af august syntes det endelig at lysne. Meissner skrev 23. august til Frits Clausen, at han netop havde haft en forhandling med Werberat, som havde lovet (»zugesichert«), at »Fædrelandet« – og desuden »National-Socialisten« – skulle få annoncer fra tyske firmaer, der havde filialer i Danmark. Han forudsagde resultater allerede i den nærmeste fremtid²⁴. Og netop i de samme dage aflagde den tyske presseattaché Karl Frielitz uopfordret sit første besøg på »Fædrelandet« i Kol-

21. Åke Thulstrup: Med lock och pock. Tyske försök att påverka svensk opinion (Stockholm 1962) s. 182–87.

22. R. F.-præs. Hunke 10.5.39, Ove Leif Guldberg, redegørelse af 14.4.39, Ty. gessk.s arkiv 1936–39, Presse. Propaganda. RA pk. 324, jfr. notits af Frielitz 2.2.42. Sst. Arbeiterbewegung, Sozialpolitik, Kommunisten, Emigranten. RA pk. 325 samt sagen mod O. L. Guldberg.

23. Löw: notits af 3.8.39. SD-Kiels akter.

24. Orig. i sagen mod H. C. Bryld IV/3.

tidspunkt, han 6. september opsøgte Löw på, havde H. C. Bryld dog endnu ikke ladet alle prestigehensyn falde. Han forklarer efter krigen, at han var endt i Kiel under eftersøgning af en bog, hans bror havde lånt på Det kongelige Bibliotek, og som var hjemkaldt. Den var vandret gennem flere hænder, og Bryld blev henvist fra Bovrup til Flensborg og derfra til Kiel, hvor det endelig viste sig, at Löw havde sendt den videre til Berlin. Forklaringen rummer sådanne urimeligheder – bl. a. at det ikke ved en telefonsamtale fra Flensborg blev opklaret, at Löw ikke havde bogen – at den næppe er ren konstruktion³⁰. Löws samme dag udfærdigede notits om samtalen viser da også, at den har et udgangspunkt i virkeligheden. Löw skriver om den natlige samtale: »Det vigtigste formål med hans besøg var utvivlsomt . . .«, med andre ord har Bryld benyttet et letgennemskueligt påskud – den hjemkaldte bog – som en formel motivering af samtalen. Alene dette tyder på, at han denne gang havde videregående ønsker at fremføre end under deres forrige møde en god måned før.

»Fædrelandet«s nød malede Bryld nu i de mørkeste farver uden dog at afsløre det kroniske underskud. Foruden etableringsgælden skød han vanskelighederne over på krigsudbruddet, som ikke blot skulle have kostet abonnenter, men også danske annoncer og samtidig have gjort det umuligt for bladet at optage lån i noget pengeinstitut. En sådan forfølgelse af nazisterne førte stemningen i Danmark nu med sig. I annonce-sagen var Bryld dybt pessimistisk, og han erklærede over for Löw, at han måtte have en afgørelse hurtigt, for hvis svaret blev negativt, måtte »Fædrelandet« træde i likvidation. Så langt var der kun tale om en motiveret skærpelse af det hidtil fremførte ønske om annoncer, nye argumenter for en tysk støtte. Netop det forståelige behov for en snarlig afklaring af annoncesagen kunne begrunde, at han opsøgte Löw over hals og hoved; men hvorfor da de indledende omsvøb?

Annoncering var den foretrukne form for støtte, fordi den formelt var et normalt forretningsmæssigt anliggende, og fordi man kunne påberåbe sig kun at ville have ligestilling med de øvrige aviser. Anderledes, hvis det drejede sig om kontante tilskud som lån eller gave. Og Bryld var ikke taget til Kiel for at fremskynde den ene eller den anden afgørelse i annoncesagen, men for at få et positivt tilsagn om hjælp – på den ene eller den anden måde. Hans ærinde blev penibelt, fordi han måtte gøre Löw forståeligt, at han også var interesseret i at få hjælp under andre former,

30. Sagen mod H. C. Bryld II/D § 33.

31. »Die Hauptsächlichste Zweck seines Besuches war zweifellos...«. Notits af 6.9.39. SD-Kiels akter.

evt. som kontante bidrag. Han sagde det ikke direkte; men samtidig med at han gav udtryk for sin skepsis m. h. t. annoncerne, stipulerede han et beløb – 15.000 kr. – som nødvendigt for at rette situationen op og udtalte håb om at få dem som forudbetaling fra de kommende annoncører.

Löw forstod. Han svarede Bryld, at han ikke var i stand til at give nogen løfter, men ville gøre endnu et forsøg på at hjælpe ham. Samme dag skrev han til SD-Hauptamt i Berlin et brev med en indtrængende opfordring til at gøre, hvad der var muligt for at opretholde »Fædrelandet«, og i dette brev var Brylds anmodning vendt om, så den primært gjaldt 15.000 kr. – eventuelt fremskaffet gennem annoncer³². Löw gik meget stærkt ind for hjælpen og skrev, at han ville forsøge selv at komme til Berlin.

Det var Tysklands propagandainteresser, Löw påkaldte. Han mindede SS-Sturmbannführer Ehlich, som brevet var stilet til, om at de nylig havde talt sammen om, hvor vigtigt propagandaarbejdet i Danmark var, og hvilken rolle DNSAP spillede for det. Han kaldte »Fædrelandet« det eneste dagblad i Danmark, som den tyske propaganda kunne gøre sikker regning på³³, og vedlagde en stemningsberetning om den danske befolknings antityske holdning efter krigsudbruddet – modtaget fra DNSAP.

Akterne viser ikke det videre forløb eller resultatet af Löws bestræbelser, og heller ikke de forklaringer, der er afgivet efter krigen, tillader sikre slutninger³⁴. Men »Fædrelandet«s spalter viser, at det endnu varede adskillige måneder, før tyske annoncer holdt deres indtog, så i den retning fik Löws henvendelse ingen betydning. Derimod rummer akterne vidnesbyrd om kontante tilskud, som nedenfor skal omtales; men de var af så ringe en størrelsesorden, at de snarest er tilvejebragt lokalt eller i hvert fald inden for rammerne af SD's midler. Så stort et beløb som

32. »Diese können eventuell durch Anzeigenaufträge deutscher Firmen beschafft werden. . . Sollte es noch eine andere Möglichkeit geben, einen solchen Kredit flüssig zu machen?« Löw-SS-Sturmbannführer Dr. Ehlich 6.9.39. Samtalenotitsen medsendtes som bilag.

33. »das einzige wirklich zuverlässig(e) der deutschen Propaganda zur Verfügung stehende Tagesorgan in Dänemark«. Formen »zuverlässige«, må anses for en skrivefejl, da samme vending i samtalenotitsen er rettet til den adverbelle form, som også giver bedre mening.

34. Politirapporter i sagen mod H. C. Bryld IV/C og i sagen mod Frits Clausen IV/Y. Söhnlein, der fra 1.4.39 var ansat i Kiel, fra 1.9.39 udstationeret i Flensborg, forklarer, at han af Lönnecker fik at vide, at sagen var gået i orden; men det skulle være sket under selve Brylds besøg i Kiel, hvorfor meningen sikkert kun har været, at Löw stillede sig velvilligt. Löw forklarede først, at pengene blev skaffet, men ændrede så sin forklaring til, at han ikke vidste det, da udbetalingen var Meissners sag. Således fastholdt endnu i redegørelse af apr. 1948, s. 35–36. Sagen mod Frits Clausen II/5.

15.000 kr. var der ikke tale om, og vi må derfor snarest gå ud fra, at det ikke lykkedes at skaffe penge fra myndigheder, som havde større summer til rådighed for dette formål, at Löws aktion slog fejl, og at han i stedet fandt muligheder for en mindre nødhjælp. Det er således som et udslag ikke af propagandainteresser, men af begrænsede særinteresser, støtten skal ses.

Nærmest tilknytning til Brylds besøg har et notat foroven på kopien af Löws brev til SD-Hauptamt 6. sept. 1939. Med rød blyant er skrevet: »Værdibrev RM. 1050,- Ettusindeoghalvtreds« og nedenunder »Ilkurér«³⁵. Dette notat kan kun sættes i forbindelse med brevet, hvis vi antager, at det var penge, der tilgik »Fædrelandet« som en hjælp i den øjeblikkelige krisesituation; men naturligvis kan SD-Kiel også have benyttet lejligheden til at få en sagen uvedkommende beløb befordret til Berlin med samme kurér som brevet.

Klarere taler en rapport fra Lönnecker 21. okt. 1939. Lönnecker, der ligesom Löw var indstillet på at støtte DNSAP, kritiserede, at »Fædrelandet« ikke havde fået nogen støtte fra tysk side »med undtagelse af de 4000 kr. én gang for alle«³⁶. Da vekselsforholdet mellem mark og kroner var ca. 1:2, er der her tale om det dobbelte af det beløb, notatet angik.

Samtidig bestred Lönnecker – og så vidt udbetalinger gennem SD-Kiel angår, må vi antage med rette – en udtalelse i Berlin, der antydede en mere betydelig støtte til »Fædrelandet«. Hans underordnede, SS-Oberscharführer Wolfgang Söhnlein, havde været i hovedstaden og talt med referenten for danske anliggender i RSHA VI (tidligere SD-Ausland) SS-Hauptsturmführer Hans Pahl. Pahl havde da udtalt, at »Fædrelandet« havde fået tilstrækkelig støtte fra Tyskland, og at det nu var på tide, de danske nationalsocialister selv sørgede for deres blad³⁷.

Denne udtalelse er først og fremmest interessant, fordi den viser, at der i SD også hævdede sig røster, der var kritiske over for støtten til »Fædrelandet«. Hans Pahl (der efter 9. april 1940 blev SD-kommitteret i København) nød ikke stort ry som efterretningsmand, men var dog nået til den realistiske opfattelse, at DNSAP og navnlig »Fædrelandet« i økonomisk henseende var at ligne ved »en tønde uden bund« – »ein Fass ohne Boden« – og han mente, at de danske nazister kun var ude på at trække penge ud af tyskerne og ikke gjorde noget til gengæld. Efter kri-

35. »Wertbrief RM. 1050,- Eintausendfünzig« – »Eilboten«.

36. »mit Ausnahme der einmaligen 4.000 D. kr.« SD-Kiels akter.

37. Udat. fragment underskrevet Söhnlein af beretning om rejse til Berlin 12.–13. okt. 1939. SD-Kiels akter.

gen har Söhnlein forklaret, at han i efteråret 1939, da SS-Obersturmbannführer Biermann var tiltrådt som leder af SD-Kiel, fik ordre til at samle efterretninger om DNSAP uden om partiledelsen og referere direkte til ham, uden om Löw³⁸. Der er således ikke tvivl om, at Löw i hvert fald hen på efteråret mødte modvind også inden for SD, så når akterne efter oktober tier med støtteaktioner til fordel for »Fædrelandet«, skyldes det utvivlsomt, at der ingen blev foretaget, fordi Löw ikke kunne udrette noget. Dette indtryk bekræftes af det sidste aktstykke i mappen, der refererer et forsøg på at opnå støtte fra Reichspropagandaamt Schleswig-Holstein ved en henvendelse 27. febr. 1940³⁹. På grund af DNSAPs modsætningsforhold til det tyske mindretal kunne et forsøg hos partiinstanser i Schleswig-Holstein ikke forventes at give – og gav da heller ikke – noget resultat. Löw ville ikke lade noget være uforsøgt; men hans muligheder var udtømt. Nogen effektiv understøttelse af »Fædrelandet« førte DNSAPs samarbejde og venskabelige forbindelse med SD-Kiel ikke til.

Gustav Meissner

Samtidig med at SD-Kiels betydning som fortaler for »Fædrelandet« ebbede ud, vandt bladet fodfæste i det tyske gesandtskab i København. »Tiderne er jo i Dag anderledes m. H. t. Gesandtskabets Syn paa D. N. S. A. P.«, skrev H. C. Bryld 5. apr. 1940, hvormed han sigtede til presseattaché Gustav Meissner, og samme dag gav denne i en rapport til »Dienststelle Ribbentrop« udtryk for, at han nærrede tiltro til DNSAPs fremtidsmuligheder⁴⁰. Frem til besættelsen var Meissners kontakt med DNSAP i det væsentlige koncentreret om »Fædrelandet«, hvis sag han så at sige havde med fra Berlin, og som han efter sin ansættelse 1. sept. 1939 bearbejdede i sin egenskab af presseattaché.

Om perioden frem til august 1940, da den store understøttelse af DNSAP og dets presse, som nedenfor skal omtales, begyndte, findes praktisk talt intet samtidigt kildemateriale om tysk støtte til »Fædrelandet«, og kun meget begrænsede slutninger lader sig drage af de efter krigen afgivne forklaringer. I senere opgørelser foretaget af tyske myndigheder kan vi imidlertid indirekte læse, at der ikke før august 1940 fra det tyske udenrigsministeriums side har fundet nogen understøttelse sted

38. Sagen mod Frits Clausen XVI/QQ.

39. Notits af SS-Obersturmführer Schlünzen, kulturreferent i SD-Kiel.

40. H. C. B. – A. Langgaard Nielsen (Bovr. ark. Ia-4,2), G. M.-SS-Oberführer Likus. Ausw. Amt, Dienststelle Ribbentrop's ark. Mitarbeiterberichte 1939–40. RA pk. 197.

af en størrelsesorden, som gjorde den værd at tage hensyn til. Klarest er en opgørelse fra november 1941, der opgiver tallet 3.340.000 kr. for den samlede støtte til DNSAP og »Fædrelandet«, hvilket nøje svarer til summen af de fra aug. 1940 bevilgede tilskud⁴¹. Forskellige opgørelser af de specielt til »Fædrelandet« udbetalte midler lader heller ikke formode, at der er regnet med større udbetalinger før august 1940; men nogen nøjagtig sammenligning med de enkelte bevillinger kan ikke foretages, da der først fra foråret 1941 sondredes skarpt mellem penge til parti og presse⁴². Når vi hertil lægger, at understøttelsen i august 1940 overalt i de ret mange dokumenter, hvorigennem vi kan følge den, behandles som en ny foreteelse, uden at det f. eks. bemærkes, at den afløser anden understøttelse fra Auswärtiges Amt, kan tidspunktet for en betydelig eller regelmæssig støtte til »Fædrelandet« sættes til august 1940. Indtil da var hjælpen gennem gesandtskabet i København af samme beskedne omfang, som den SD-Kiel havde ydet eller udvirket.

I Meissners tidligere nævnte indberetning af 15. sept. 1939⁴³ omtaler han det indkøb af ny rotationspresse, som var drøftet med Frielitz, og som denne havde lovet at være behjælpelig med at skaffe på gode betingelser, »med en understøttelse fra os«⁴⁴, skriver Meissner. Det var planen, at denne anskaffelse skulle ske ved »Fædrelandet«s overførelse til København i oktober; men skønt denne blev gennemført, tvang økonomien dog bladet til at fortsætte med de gamle maskiner. Det havde længe været H. C. Brylds hensigt at forlade Kolding, og allerede 28. juli 1939 bad han sin bror, lrs. Børge Bryld, om at rejse et banklån på 20.000 kr. til nyetablering i København⁴⁵. Skønt et større banklån først blev opnået i december, fandt flytningen dog allerede sted i slutningen af oktober, hvilket kunne lade sig gøre, fordi Meissner havde skaffet forbindelse med et bogtrykkeri, der var villigt til at trykke bladet på kredit, mens flytningen stod på⁴⁶. Nogen succes blev dette arrangement

41. Rademacher: notits af 7. nov. 1941. Ausw. Amt, »Dienststelle Ribbentrop« (Abt. Deutschland)'s ark. Ringordner »Unterstützung der nationalsozialist. Arbeit in Dänemark«. RA pk. 198. (Trykt i Parl. Komm. beretning XIII bil. 207). Optælling efter bevillingerne af 2. aug. 40, 20. dec. 40, 24. apr. 41, 18. juli 41, samt det udtrykkeligt medregnede bevillingsforslag af 27.10.41 (alle sst.) giver et beløb på 3.345.121 kr.

42. Se foruden Rademachers notits af 7. nov. 41 (note 41) H. C. Bryld – det tyske gesandtskab 15.3.41 (RA pk. 198) samt et på tysk affattet regnskab for perioden 1.1.–15.9.41 (skifteretssagen).

43. Se s. 243.

44. »Mit einer Beihilfe von uns«.

45. Bovr. ark. 49 b-2.

46. Forklaring af H. C. Bryld 10.1.46. Sagen mod H. C. B. II/D § 10.

dog ikke, da det kun varede 4 dage, hvorefter »Fædrelandet« i en halv snes dage slet ikke udkom, indtil en ny bogtrykker var fundet. Fra 3. dec. 1939 benyttede det igen eget trykkeri, og takket være en kassekredit på 50.000 kr. – mod klækkelig kaution, ikke færre end 6 hver for sig velhavende kautionister – kunne de mest trykkende gældsposter i forbindelse med flytningen bringes ud af verden.

Blev Meissners hjælp i denne forbindelse således ikke af megen værdi, var han dog i stand til at genskabe den gode stemning ved at yde tilskud fra gesandtskabets pressefond. I sin indberetning af 15. sept. 1939 skriver han, at denne var utilstrækkelig til nogen virksom og vedvarende understøttelse af den tyskvenlige presse, og i overensstemmelse hermed forklarede han efter krigen, at han fra begyndelsen af 1940 udbetalte mindre beløb til »Fædrelandet«s redaktør, Steen-Rasmussen, i situationer, hvor bladet var i forlegenhed for penge til lønudbetaling eller på anden måde var kommet i en særlig økonomisk knibe⁴⁷. Dette udsagn er i sig selv af omtvistelig værdi; for skønt Meissner under retsopgøret støttede de ledende nazisters forsvar, forelå her den særlige situation, at det allerede i sommeren 1945 var klarlagt, at »Fædrelandet« havde modtaget store summer fra Tyskland, hvorefter hovedbestræbelsen gik ud på at skjule, at også DNSAP havde fået en klækkelig økonomisk støtte. Meissner kunne derfor have et motiv til at rykke den første understøttelse af »Fædrelandet« tilbage til et tidspunkt, hvor de politiske konjunkturer gjorde det mindre sandsynligt, at den havde sammenhæng med udbetalinger til partiet, ydet som et led i den tyske politik. Udsagnet bekræftes imidlertid på karakteristiske punkter af en telefonaflytning fra 29. juli 1940⁴⁸, da kassen var tom, og forskellige veje til at rejse penge til at få genåbnet bladets telefon drøftedes. H. C. Bryld indskærpede da, at Steen-Rasmussen ikke måtte gå til Meissner, »det er uklogt, vi har trukket lidt hårdt paa ham i den sidste Tid, saa det maa han endelig ikke . . .«. For det første bekræfter denne kilde, at der før august havde været økonomisk hjælp at hente hos Meissner – netop som en nødhjælp, og for det andet beskrives fremgangsmåden ligesom af Meissner sådan, at det var Steen-Rasmussen, der hentede pengene, mens de fra august altid blev modtaget af H. C. Bryld.

Måske ydede tyske myndigheder – og vi må igen navnlig tænke os Meissner – »Fædrelandet« endnu en økonomisk hjælp i sommeren 1940. Den 7. maj optræder nemlig den første tyske annonce i bladet, og frem

47. Rapport af 26.10.45 og af 18.9.46 (Sagen mod Frits Clausen II/GG og IV/Y, rapport af 18.11.46 (sagen mod H. C. Bryld IV/C).

48. Afskr. i sagen mod H. C. Bryld III/4.

til 18. aug. lader i alt 38 annoncer sig henføre til tyske firmaer og institutioner. Tilsammen fyldte de ca. 6 sider. Hvis priserne på annoncer var de samme, som kendes fra efteråret 1940⁴⁹, og de er blevet betalt efter højeste takst, 30 øre pr. mm = 900 kr. pr. side, har de indbragt i alt ca. 5400 kr. fordelt over 3 måneder. Der er langt fra dette tal til de forventninger, der året før var stillet til den tyske annoncering. I sin indberetning af 15. sept. 1939 opgav Meissner, at den samlede tyske annoncering i Danmark androg ca. 1.700.000 kr. Er dette tal blot tilnærmelsesvis korrekt, var det endnu kun en yderst beskedne bid af kagen, der blev rakt det nazistiske blad.

Var disse annoncer dukket op i 1939, kunne vi med sikkerhed have sagt, at de repræsenterede en støtte fra tyske myndigheder; men meget havde siden ændret sig. Danmark var 9. april 1940 blevet besat af tyske tropper, og en nazistisk magtovertagelse var dermed blevet en mulighed, der ikke kunne afvises af partiets modstandere, og som dets tilhængere troede på. Det bevirkede, at »Fædrelandet« fik flere annoncer, og det er da muligt, at også tyske firmaer eller deres repræsentanter i Danmark har anset det for klogt på denne måde at vise en gestus over for de potentielle nye magthavere. Ingen af annoncerne lader sig umiddelbart karakterisere som støtteeannoncer, hvilket heller ikke var at forvente på et tidspunkt, da også tyske myndigheder lagde overordentlig stor vægt på at holde deres støtte til de danske nazister skjult. Hovedparten var indrykket af Persil-koncernen, der drev lige så intens reklamevirksomhed i de øvrige blade. Et par annoncer for de tyske propagandaorganer »Signal« og »Das Reich« var udpræget velplaceret i en nazistisk avis, og også det tyske arbejdsanvisningskontor kunne regne med et særligt publikum blandt »Fædrelandet«s læsere. Da DNSAP havde sin største styrke på landet og desuden var trådt i samarbejde med L. S., var det heller ingen ufornuftig disposition af Krupp at indrykke annoncer for høstmaskiner i juli og august. Derimod undrer det trods alt at se 3 ganske vist ret små annoncer for Leipziger messen i betragtning af, at den stadig var repræsenteret af samme mand, som året før havde erklæret aldrig at ville reklamere i et

49. Daglige annoncerapporter sept. 1940–sept. 1942. Bover ark. 49 d. Af disse daglige sammentællinger af hhv. tegnede og indrykkede annoncer ses, at der er anvendt takster varierende fra ca. 10–30 øre pr. mm. Den sidste pris er taget for de annoncer, der er specificeret under »Propagandakontoret« i efteråret 1940, dvs. dem, der indgik i DNSAPs annonsekampagne og betaltes af de tyske tilskud. En stigning i gennemsnitsprisen for annoncer de dage, tyske annoncer udgjorde en større part, tyder på, at de blev betalt efter en lignende høj takst. Af posten Propagandakontoret ses også, at rabatten for flere indrykninger har været meget lille.

nazistisk blad⁵⁰. Fra midten af september til midten af december kom tilsvarende en ny bølge annoncer af ret nøje samme størrelse, og sådan indløb indtil midten af 1942 med mellemrum grupper af tyske annoncer, hver repræsenterende samme eller en lidt mindre værdi end de grupper, vi træffer i 1940. Så beskedne disse ordrer var, lader de sig højst anse som produkt af en halvt frivillig ordning mellem firmaerne og gesandtskabet. For »Fædrelandet« var de som al tysk støtte før august 1940 en hånds-rækning, men ingen effektiv hjælp.

Den politiske understøttelse

Det ringe udbytte, »Fædrelandet« igennem mere end et år havde af sine bestræbelser på at skaffe tysk understøttelse, viser, at det endnu kun var svage kræfter og interesser, det formåede at aktivere. Den lokale, delvis nyttebetonede velvilje, det nød hos underordnede myndigheder og enkeltpersoner, rakte ikke langt, og Tysklands propagandainteresser formåede det heller ikke i større grad at tiltrække. DNB-abonnementet og nødhjælpen fra gesandtskabets pressefond var ingen overbevisende gengæld for det ihærdige forsvar, det nazistiske dagblad førte for Det tredje Riges fremfærd inklusive besættelsen af Danmark.

Forholdet kan ikke tilstrækkeligt forklares ved, at bladets tyske forbindelser lå på et ret lavt plan, eller ved de berettigede anker, der lod sig fremføre mod dets redaktionelle og tekniske kvalitet, skønt begge dele kan have spillet en rolle. Vi må også tage i betragtning, at »Fædrelandet« var så nært knyttet til DNSAP, at en støtte til bladet samtidig blev en støtte til partiet og altså lod sig opfatte som et politisk engagement. Før besættelsen stødte en tilnærmelse til DNSAP an mod Tysklands udenrigs-politiske linie, som sigtede mod et venskabeligt forhold til den danske regering med det formål at opretholde Danmarks neutralitet, og heller ikke umiddelbart efter den 9. april var de ansvarlige tyske myndigheder tilbøjelige til at indlade sig på et hasardspil til fordel for Frits Clausen med risiko for et alvorligt tilbageslag for de vægtige militære, politiske og økonomiske interesser, der var sikret gennem forhandlingspolitikken. Så længe denne tilstand varede, var en hånds-rækning i smug alt, hvad »Fædrelandet« kunne gøre sig håb om.

Det ligger uden for denne undersøgelses rammer at uddybe den kurs-ændring, tysk besættelsespolitik i Danmark undergik i sommeren og efteråret 1940. Baggrunden var først og fremmest Tysklands sejr under vestfelttoget i maj–juni 1940, som satte Frankrig ud af spillet, hvorved en en-

50. Se s. 239.

delig tysk sejr eller en fordelagtig fred med England en tid syntes inden for rækkevidde. Dermed svækkedes begrundelsen for det foreløbige arrangement, der var truffet med den danske regering, og opmærksomheden rettedes fremad mod en »endelig« ordning af Danmarks forhold. En bestemt plan at gå efter havde de tyske myndigheder ikke; men blandt de muligheder, man forestillede sig, spillede de danske nazisters overtagelse af magten en væsentlig rolle.

Stillingen i juli 1940 kan beskrives sådan, at det tyske udenrigsministerium, hvis kompetence m. h. t. de politiske forhold i Danmark var ubestridt, ikke i øjeblikket havde til hensigt at bringe Frits Clausen til magten, men alligevel nærrede en sådan interesse for DNSAP, at det ville sætte noget ind på at styrke dets stilling i befolkningen for eventuelt senere at tage dets overtagelse af regeringsmagten op til overvejelse. I denne ånd udarbejdedes 10. juli 1940 en notits om de indrepolitiske forhold i Danmark, hvori DNSAPs muligheder var stærkt betonet, mundende ud i et forslag om at finansiere udførelsen af en storstilet propagandaplan, som var opstillet af DNSAP. Som et led i denne plan indgik køb af den længe savnede ny rotationspresse til »Fædrelandet« samt penge til udvidelse af medarbejderstaben og til en kampagne, der skulle skaffe bladet flere abonnenter. Der ansøgte om et samlet beløb på 524.621 kr., hvoraf ca. 200.000 kr. skulle komme »Fædrelandet« til gode⁵¹.

Denne notits var underskrevet af Löw, der 11. apr. 1940 var avanceret til referent for Skandinavien i RSHA VI, hvorfra han 1. juli 1940 ved en nyordning overførtes til RSHA III med Danmark, Norge, Holland og Belgien som arbejdsområde, samt af Meissner, hvem det i maj 1940 officielt var blevet overdraget at varetage forbindelsen med de danske nazister. Så langt var det de hidtidige kræfter, der virkede; men initiativet bag ansøgningen var dog udgået fra gesandt (senere understatssekretær) Martin Luther, der var leder af Abteilung Deutschland, en ny afdeling af det tyske udenrigsministerium, der havde overtaget bl. a. »Dienststelle Ribbentrop«s personel og arbejdsområde, og under hvem forbindelsen med nazistiske organisationer i og uden for Tyskland sorterede. 29. juli forelagde Luther andrægendet for rigsudenrigsminister Ribbentrop, der understregede dets politiske betydning ved først at indhente Hitlers samtykke, før han 2. august pålagde Luther at bringe planen til udførelse⁵².

51. Notits med bilag i Ausw. Amt, Renthe-Finks håndakter. RA pk. 302. Notitsen trykt i Parl. Komm. XIII bil. 63.

52. Luther, forelæggelsesnotits af 29.7.40, Sonnleithner – Luther 2.8.40. Ausw. Amt, »Dienststelle Ribbentrop«s ark. »Unterstützung der nationalsozialist. Arbeit in Dänemark«. RA pk. 198. De følgende akter fra RA pk. 198 stammer alle fra denne ringordner.

13. august var Löw i København og udbetalte den første rate til Frits Clausen, der overlod pengenes videre fordeling til H. C. Bryld i hans egenskab af propagandaleder for DNSAP og formand for »Fædrelandet«s bestyrelse.

Vi kan ikke nøjagtigt se, hvor mange penge der tilflød »Fædrelandet«. Propagandaplanen blev ikke uændret gennemført, og navnlig den store 9. april-kampagne i okt.-nov. 1940, der ikke var forudset, må have medført reduktion i de andre poster. Men den planlagte udvidelse af redaktionen og forbedringen af det tekniske udstyr blev foretaget. Den 18. september udkom bladet med forbedret tryk og med Helge Bangsted – tidligere Reuter-korrespondent og redaktionssekretær ved BT – som ny og mere professionel redaktør. Også kampagnen for tegning af nye abonnenter førtes igennem. Derfor har mulighederne for at skære ned på de beregnede 200.000 kr. sikkert været meget begrænsede.

Bladets økonomiske stilling var nemlig ingenlunde forbedret i 1940. Indtægterne steg, men holdt ikke trit med udgifterne. Det tyske tilskud, som i 1939 ville have været afslutningen på alle sorger, forslog i 1940 kun til at holde de mest pågående kreditorer fra døren. Årsregnskabet for 1940 viser en tredobling af både udgifter og indtægter, så underskuddet for dette år var på 408.000 kr. Hermed nåede nettogælden ved årsskiftet op på i alt 541.000 kr. En del af den kunne man tage sig let, idet 133.000 kr. var tyske tilskud, der var bogført som tilgodehavende til H. C. Bryld⁵³. Men af den øvrige gæld var over 100.000 kr. vekslers, mens 240.000 kr. blev samlet under »Diverse Kreditorer«. Nye langfristede lån lykkedes det ikke at optage i 1940.

Årsregnskabet var endda ikke noget fuldgyldigt udtryk for »Fædrelandet«s økonomiske misere ved udgangen af 1940. Dels var 58.000 kr. af indtægterne tilvejebragt gennem delvis hårdhændede indsamlinger, dels må vi regne med, at en del af tilskuddet fra Tyskland ikke er bogført, men indgået i regnskabet som en afkortning af udgifterne. I sin instruks for udbetalingen bestemte Luther, at pengene bortset fra et forskud skulle udbetales mod udlevering af kvitterede regninger, og i gesandtskabets indberetning af 20. november 1940 med redegørelse for støtten skrev Meissner, til hvem udbetalingerne af praktiske grunde var overgået, at denne praksis i størst muligt omfang var fulgt, ligesom det fremgår, at

53. Lrs. Sally: Indberetning til skifteretten. Skifteretssagen. Henfører til en nu ukendt oversigt over lånekreditorer pr. 31.12.1940. Af de 189.000 kr., H. C. Bryld står opført med, henførte han ved opgørelsen med »Mundus« i sept. 1941 de 56.000 kr. til egne indskud.

bilag var vedlagt indberetningen til Berlin⁵⁴. Derved er de kommet til at mangle i »Fædrelandet«s bogholderi, og det var da den simpleste fremgangsmåde at holde dem uden for regnskabet, hvorved udgiftssiden er blevet reduceret. I alt må vi regne med, at det forretningsmæssige underskud har oversteget en halv million kr.

Bladets oplag lader sig ikke beregne på samme måde som for 1939 på grundlag af indtægten på abonnement og løssalg. Dels steg abonnementsprisen fra kvartal til kvartal, dels steg oplaget, så et gennemsnit kun har mindre interesse. Vi kan dog umiddelbart se, at de oplagstal, Meissner 20. nov. 1940 indberettede til Berlin, beror på en betydelig overdrivelse, idet 12.000 pr. 15. sept. og 23.000 pr. 20. nov. skulle have indbragt dobbelt så meget som de 184.000 kr., der er opført på årsregnskabet.

Et pålideligt udgangspunkt findes i en på tysk affattet oversigt over »Fædrelandet«s oplag måned for måned i 1941–42⁵⁵ fundet blandt »Fædrelandet«s papirer. Den viser, at bladet i januar 1941 havde 6419 abonnenter og et løssalg på 4561, altså et samlet nettooplag på ca. 11.000. Desuden kender vi resultatet af den kampagne for nye abonnenter, de tyske tilskud finansierede. Der udsendtes prøveabonnementer i stor stil, og skønt modtagelsen ofte var blandet (»Som Svar . . . skal jeg kun bringe Dem en Tak fordi De er ophørt med at sende dette nationalsocialistiske Organ ind ad Døren«, skriver 14. okt. en sagesløs tandlæge⁵⁶) viser akkvisitionsregnskabet dog, at kampagnen gav resultater⁵⁷. I tiden mellem 24. sept. og 23. dec. tegnedes 3072 abonnementer på denne måde, og hvis vi regner med, at de heri indeholdte genbestillinger er gået omtrent lige op med stigningen i abonnementer tilgået bladet direkte, når vi til, at »Fædrelandet« i okt. kvl. 1940 gennemsnitligt har haft ca. 5000 abonnenter. De særlige politiske forhold taler for at regne løssalget lidt højere end normalt i de følgende år, hvor det udgjorde $\frac{2}{5}$ af oplaget. Sættes det ligeledes til 5000 i okt. kvl., nås et samlet gennemsnitligt oplag på 10.000 solgte eksemplarer. Regnskabets salgsindtægt nås da ved f. eks. at regne med oplag på 4, 6 og 7000 i de foregående kvartaler. Trods fremgangen i 1940 befandt den danske nazisme sig endnu på dette beskedne niveau.

»Fædrelandet« var på intet tidspunkt indstillet på at sætte tæring efter

54. Luther: notits af 16. (fejlskrivning for 6?) aug.40. Indberetning underskrevet af Renthe-Fink 20.11.40. Begge RA pk. 198. Sidstnævnte trykt i Parl. Komm. XIII bil. 131. Denne er konciperet af Meissner. Meissner rapport af 22.3.48. Sagen mod Frits Clausen IV/Æ.

55. Skifteretssagen.

56. Bover ark. 49 a-1.

57. Bover ark. 49 c.

næring. Den prestigepolitik, der alt i alt kendetegnede DNSAP omkring 1940, var særlig udpræget for bladets vedkommende. Tidligere er omtalt de overdrevne forestillinger, H. C. Bryld bibragte Löw m. h. t. bladets oplag⁵⁸. Meissner synes ved årsskiftet 1939–40 at være blevet rigtigere orienteret, idet han i indberetningen af 20. nov. 1940 opgiver et begyndelsesoplag for 1940 på 4000, hvilket i hvert fald som bruttooplag betragtet er rimeligt. Men hans senere tal er igen stærkt overdrevne. Til de store ord svarede også en floshed i dispositioner, der bidrog til at forøge underskuddet. Først flytningen til København, som måtte øge omkostningerne, og netop i denne situation, hvor man ingen penge ejede, taltes om anskaffelse af ny rotationspresse. Da de tyske tilskud kom, blev de ikke brugt som tilskud til driften, men til udvidelser og forbedringer, der belastede det fremtidige udgiftsbudget. Man lod det ikke engang blive ved at gennemføre de projekter, der var bevilget penge til, men udvidede 16. okt. 1940 »koncernen« med en ny avis, et frokostblad, der hed »Middagsbladet«. Det var holdt i den lette genre, næsten uden politisk indhold, med 4 sportssider og læserbreve med vrede klager over overfyldte postkasser i den indre by. Denne »spøg« nåede at koste »Fædrelandet« 60.000 kr., før den blev opgivet igen 21. dec. 1940.

Midt i november 1940 blev alle planer om en snarlig nazistisk magtovertagelse skrinlagt; men stadig var det Tysklands politik at støtte DNSAP for eventuelt i en fjernere fremtid, når den »endelige« nyordning skulle finde sted – det vil sige efter krigsafslutningen – at lade partiet overtage hvad magt, der måtte være for danske organer at udøve. Det betød, at der måtte bevilges flere penge, og i den ovenomtalte indberetning af 20. nov. 1940 var også opstillet et budget for de næste tre måneder, hvortil søgtes om i alt 516.500 kr. De blev bevilget af Ribbentrop 19. dec. 1940⁵⁹. Af dem var kun 72.000 kr. tiltænkt »Fædrelandet«. Heldigvis var der taget højde for overskridelser, hvortil 200.000 kr. af bevillingen blev holdt i reserve. Dem brugte »Fædrelandet« godt og vel. Da gesandtskabet 29. marts 1941 aflagde regnskab over for Berlin, var der endnu 30.000 kr. tilbage af bevillingen; men af de udbetalte penge havde »Fædrelandet« fået ikke mindre end 338.000 kr.⁶⁰

Det betød ikke, at »Fædrelandet«s ledelse helt havde indrømmet, hvor håbløse dets økonomiske forhold var. Oplagstallet dobles op til 22.000, og den store overskridelse havde man fundet et nyt påskud for ved fra

58. Se s. 241.

59. Luther: notits af 20.12.40. Trykt i Parl. Komm. XIII bil. 143.

60. Indberetning af 29.3.41. RA pk. 198. Det må antages, at denne og de følgende kvartalsberetninger ligesom indberetningen af 20.11.40 er konciperet af Meissner.

1. januar at forøge sideantallet fra 8 til 12, noget mere om søndagen. Desuden anførtes det, at »Fædrelandet« havde påtaget sig det meste af trykkearbejdet for DNSAP. Herefter indrømmede H. C. Bryld, at det månedlige underskud var på 80.000 kr. Men en rest af tidligere tiders prestigepolitik kom til udbrud i en forunderlig slutbemærkning til den beretning, hvori han opgjorde bladets og partiets fremtidige pengebehov: »Skulde den politiske Udvikling være heldig for D. N. S. A. P., vil samtlige ovenstaaende Investeringer være overordentligt fordelagtige.« Underforstået for Tyskland ⁶¹.

Mundus

Når Bryld brugte udtrykket »Investeringer« om de tyske tilskud, hang det sammen med, at der kort forinden var truffet aftale om, at disse skulle bogføres som tilgodehavende for H. C. Bryld repræsenterende tredjemand; det ændredes kort efter, så DNSAP indtrådte i Brylds sted. En sådan ordning var naturlig, da den økonomiske understøttelse var ment som en hjælp til DNSAP, mens »Fædrelandet« var et selvstændigt aktieselskab. Den dybere hensigt på tysk hold var imidlertid at skaffe sig indsigt i og kontrol med bladets forhold.

Skønt det i gesandtskabets indberetning 29. marts 1941 blev sagt, at »Fædrelandet«s økonomi ikke var ringere, end at det havde kunnet bære sig selv, hvis det som hidtil var udkommet med 8 sider, må det store pengeforbrug dog have vakt mistanke. Desuden stod der røre om H. C. Brylds person. Den udeblevne magtovertagelse i november 1940 vakte stærk uro i DNSAP og førte i februar 1941 til et ikke ubetydeligt udbrud i København og på Sjælland. Kritikken rettede sig i første række mod H. C. Bryld og hans tre brødre, der også indtog ledende poster i partiet. Denne kritik vandt gehør i det tyske gesandtskab og førte dels til et ønske om at se H. C. Bryld udelukket af partiets ledelse, hvad Frits Clausen nægtede, dels til en – næppe berettiget – mistanke om, at han søgte at drage økonomisk fordel af sin stilling.

I en samtale med Frits Clausen i begyndelsen af april 1941 åbenbarede gesandt Renthe-Fink, hvad der var hensigten med den nye ordning ⁶². De ydede tilskud såvel som alle fremtidige skulle betragtes som rentefri lån; dog skulle der finde en aktieudvidelse sted, hvorved en del af det tyske tilgodehavende blev omsat til aktier, så majoriteten overgik på tyske hænder. Som en formildende omstændighed og for ikke ud-

61. H. C. Bryld – gesandtskabet 15.3.41 RA pk. 198. Kopi med bilag i Bovr. ark. 49 b-3.

62. Indber. af 8.4.41. RA pk. 198.

adtil at kompromittere arrangementet var det hensigten at lade den tyske aktiepost repræsentere af en dansk statsborger, der stod DNSAP nær. På Frits Clausens forslag udpegedes hertil grev Heinrich Schimmelmann, Lindenberg. Denne, fortsatte Renthe-Fink, skulle så formelt fremføre ønsket om at få tilkaldt en tysk sagkyndig, som kunne gennemgå bladets drift og konstatere, hvordan dets økonomi kunne stabiliseres, og hvilke tilskud der i fremtiden blev nødvendige. Pointen i det sindrige arrangement var altså en revision. Heller ikke dette forslag havde Frits Clausen mulighed for at sige nej til; men som en slags protest demonstrerede »Fædrelandet« i de samme dage sit tilhørsforhold til partiet ved fra 5. apr. 1941 at skrive sig som udgivet af DNSAP i stedet for det »A/S af 30. December 1938«, der nu blev bragt under tysk kontrol.

I hvor høj grad aktieudstedelsen var en formssag fremgår af, at Renthe-Fink i samme indberetning, hvori han refererede samtalen med Frits Clausen, og før der endnu var truffet forberedelser til at sætte nyordningen i værk, bad om snarest muligt at få den omtalte tyske sagkyndige sendt til København. Mindre diplomatisk sendte Berlin i første omgang slet og ret en revisor, der omkring 1. juni 1941 satte sig ind i »Fædrelandet«s økonomiske forhold. Den rapport, han efter sin hjemkomst af lagde til Abteilung Deutschland, rummede dog intet om økonomiske uregelmæssigheder, og han kunne heller ikke fremsætte forslag til væsentlige besparelser. Den forældede maskinpark krævede for mange reparationer, og personalet var for stort, men til gengæld dårligt lønnet. Det månedlige underskud var opgjort til 60–70.000 kr. Det blev nu kendt i Berlin, at oplaget kun var 10–11.000 ⁶³.

Omtrent samme resultat nåede den særligt pressesagkyndige SA-Oberführer Schönwitz fra Reichsverband der deutschen Zeitungsverleger, da han i sept. 1941 var i Danmark for at fuldende det nye aktiearrangement og samtidig foretog en fornyet gennemgang af »Fædrelandet«s forhold ⁶⁴. Han fandt i almindelighed driften sparsommelig og så i det væsentlige kun mulighed for at forbedre økonomien gennem et fremstød for flere abonnenter og annoncer, til hvilket formål han foreslog det månedlige tilskud forøget fra 80.000 til 85.000 kr. i den første tid. Mistilliden til H. C. Bryld kom til udbrud i en strid om 56.000 kr. af hans nominelle tilgodehavende, som han hævdede var hans personlige indskud. Dette måtte Schönwitz erkende, men foreslog, at de hurtigst muligt blev tilbagebetalt, så Brylds indflydelse på bladet kunne bringes til ophør.

63. Dr. Nusse (Abt Deutschl.): notits af 21.6.41. RA pk. 198. Jfr. Rademacher (Abt D.) notits af 28.5.41 med Luthers påtegning. Sst.

64. Schönwitz: notits af 16.9.41. RA pk. 198.

Han konstaterede også, at »Fædrelandet«s konti for tyske tilskud ikke lod sig bringe i overensstemmelse med gesandtskabets tal, så det måtte antages, »at ikke alle beløb er gået til de formål, de var bestemt for«⁶⁵. Men længere end til en antagelse nåede han ikke, og det er uklart, om de konstaterede uoverensstemmelser angik det samlede udbetalte beløb eller fordelingen mellem parti og blad⁶⁶.

Praktiske resultater bragte den tyske gennemgang af »Fædrelandet« således ikke for dagen. Den økonomiske misere beroede i al enkelhed på, at der ikke i Danmark var et tilstrækkelig stort publikum for en nazistisk avis, i al fald ikke af de dimensioner, som både DNSAP og de tyske myndigheder anså for påkrævet af prestige Grunde.

Forandringen i bladets ejerforhold gennemførtes i flere tempi. På »Fædrelandet«s generalforsamling 16. maj 1941 vedtoges en udvidelse af aktiekapitalen fra 30.000 til 300.000 kr. »ved Konvertering af Gæld«, som det diplomatisk er udtrykt i protokollen⁶⁷. Samtidig blev vedtægterne ændret, så bestyrelsens ret til at indløse aktier til dagskurs (den var næppe høj) ophævedes, og det i stedet udtrykkeligt blev bestemt, at ingen aktionær var forpligtet til at lade sine aktier indløse. Sådan sikrede de gamle aktionærer sig mod helt at miste deres indflydelse. Den hidtidige bestyrelse fortsatte efter en enkelt udskiftning uden forbindelse med de nye forhold.

31. maj 1941 forhøjedes aktiekontoen med de vedtagne 270.000 kr. Heraf fordeltes 62.950 kr. til en række indskydere, der siden 1939 havde foretaget indbetalinger til senere aktieudvidelse. Resten, 207.050 kr., blev trukket på »Konto Laanekreditorer, Lrs. H. C. Bryld«⁶⁸. Denne aktiepost sikrede netop $\frac{2}{3}$ flertal i generalforsamlingen, som det krævedes til visse beslutninger.

Under Schönwitz's ovenomtalte besøg i Danmark i sept. 1941 blev disse aktier overdraget til grev Schimmelmänn. I mellemtiden var der skabt klarhed over den form, besiddelsen af dem skulle have. Schimmelmänn underskrev en erklæring om, at aktierne tilhørte og han kun repræsenterede »Mundus A. G.«, Pressburg (Bratislava).

»Mundus« var et holding company, der var oprettet i 1940 efter sej-

65. »Es muss daher angenommen werden, dass nicht alle Beträge ihrem bestimmten Zweck zugeführt wurden.«

66. Et brev fra stabsleder C. Fischer til stabsleder Wodschow 9.11.41. (Bovr. ark. 44 d-17) viser, at H. C. Bryld i foråret 1941 pådrog sig utilfredshed i partiet ved at lade størstedelen af de tyske tilskud udbetale til »Fædrelandet.«

67. Forhandlingsprotokollen for bestyrelse og generalforsamling findes nu i sagen mod Frits Clausen, diverse.

68. Afskrift af posteringsjournal pr. 31.5. 1941. Fra »Fædrelandet«s papirer, nu i sagen mod Aage Thomsen.

ren over Frankrig med det formål at forvalte aktiemajoriteten i det franske pressebureau »Agence Havas« og forlaget »Libraire Hachette«, der begge kobledes ind i den tyske udlandspropaganda. Siden havde det erhvervet aktier i en lang række europæiske selskaber, hovedsagelig i de besatte lande, ligeledes til støtte for propagandaen. »Mundus« var placeret uden for Tysklands grænser, i det siden 1939 formelt selvstændige Slovakiet. Det ejedes ikke direkte af det tyske udenrigsministerium, men af det hertil knyttede »Deutsche Informationsstelle«⁶⁹.

Det var således ad en højst indirekte vej, det tyske udenrigsministerium besad aktiemajoriteten i »Fædrelandet«. Men dette var en juridisk formalitet uden praktisk betydning. Også efter at det sindrige arrangement var blevet truffet, førtes alle forhandlinger direkte mellem bladets ledelse og det tyske gesandtskab i København, og det var stadig dette, der efter samråd med Abteilung Deutschland bestemte, hvordan den tyske indflydelse på »Fædrelandet« skulle anvendes. Foreløbig skete der ingen ændring i den redaktionelle linie. På generalforsamlingen 5. nov. 1941 omdannedes bestyrelsen i overensstemmelse med aktieudvidelsen; idet Schimmelmänn blev formand, og der desuden indtrådte en tysk statsborger, købmand Damm Johansen, Flensborg, der i en årrække havde fungeret som Löws kontaktmand til DNSAP. Men H. C. Bryld bevarede sin plads i bestyrelsen, og endnu på generalforsamlingen i april 1942 var det ham, der aflagde beretning på bestyrelsens vegne⁷⁰. Hans indflydelse ophørte først endeligt, da han i okt. 1942 tiltrådte en stilling i Tyskland. I første omgang var det mest følelige resultat af »Mundus«s overtagelse af aktiemajoriteten, at bladet fik bevilget ekstra 350.000 kr. til afvikling af løst gæld, samtidig med at trykkeriet blev fornyet for 150.000 kr.⁷¹. Dermed blev de stadig tilbagevendende økonomiske kriser, der havde fulgt »Fædrelandet« gennem mere end to år, endelig i efteråret 1941 bragt til ophør.

Pris og udbytte

Det tyske udenrigsministeriums understøttelse af »Fædrelandet« fortsatte indtil Tysklands kapitulation 5. maj 1945 i stort set samme omfang som i 1941. Indtil årsskiftet 1942–43 kan vi følge udbetalingerne gennem opgørelser fra »Fædrelandet«s papirer, suppleret med oplysninger fra

69. Redegørelse af Luther i notits af 18.8.41. Ausw. Amt. Luthers håndakter. RA pk. 300.

70. »Fædrelandets protokol, sagen mod Frits Clausen, diverse.

71. Schönwitz: notits af 16.9.41. Renthe-Fink: indber. af 30.9.41. Begge RA pk. 198.

Auswärtiges Amts arkiv⁷², og når da til det samlede tal 2.700.000 kr., hvortil kommer de beløb, som i den første tid blev udbetalt gennem Löw og Meissner og måske en del af den første store bevilling samt det igennem hele krigen løbende friabonnement på DNB; disse poster er dog i forhold til den samlede understøttelse forsvindende små. For årene 1943–45 kan tilskuddene ved et forsigtigt skøn sættes til samme beløb som i 1942, ca. 1 mill. kr. årligt, hvorved den samlede understøttelse når op på ca. 5 mill. kr.

Når tilskuddene for de sidste krigsår kun er ansat til 1942-niveauet, hænger det sammen med, at det utvivlsomt stærke fald i de ordinære indtægter nogenlunde kan påregnes at være udlignet gennem øget tysk annoncering. Det er ovenfor omtalt⁷³, at »Fædrelandet« i 1940 fik mindre ordrer på tyske annoncer, måske ved bistand fra tyske myndigheder, og at lignende ordrer indløb uregelmæssigt i nogenlunde samme omfang indtil efteråret 1942. De var i hele perioden af en sådan karakter, at de kunne siges at varetage salgsinteresser. Filmselskabet Ufa, tyske blade, bøger og udstillinger tegnede sig for hovedparten. Fra oktober 1942 træder det annoncepolitiske perspektiv imidlertid klart frem. Mængden øges fra ca. 1½ til ca. 4 sider pr. md., og denne forøgelse skyldes, at en række af de hidtidige annoncer er blevet større og hyppigere, samtidig med at tyske industrifirmaer optræder med store annoncer, der for det meste hverken reklamerer for en bestemt vare eller angiver danske repræsentanter. I 1943 ses en yderligere forøgelse af de tyske annoncer, og at det drejer sig om støtteannoncer, er klart ved første blik, da forøgelsen udelukkende fremkommer gennem en serie inserater, der forsikrer, at Tyskland leverer varer til Danmark, at det stadig producerer, og siden nøjes med at pege på Tysklands store sønner, Gutenberg, Luther, Beethoven osv. I 1944 steg den tyske annoncering til ca. 10 sider pr. md., mens praktisk taget alle danske annoncer forsvandt, og på dette niveau holdt den sig, indtil den d. 1°. jan. 1945 brat ophørte. I de sidste måneder reduceredes bladets sidetal, og næsten alle annoncer hidrørte fra »Fædrelandets Bog & Papirhandel«⁷⁴.

Den økonomiske betydning af denne tyske annoncering lader sig ikke nøjagtigt opgøre. Dels savnes oplysning om annonceprisernes udvikling, dels kan det ikke udelukkes, at der er blevet betalt for flere annoncer,

72. Skifteretssagen og RA pk. 198.

73. Se s. 249 ff.

74. Ovenstående gennemgang hviler på stikprøver fra enkelte kvartaler eller måneder suppleret med en lokalisering af de større bevægelser. Fra 1943 er der ikke taget hensyn til annoncer under 0,1 s., ligesom hverveannoncerne, som måske ikke er betalt, samt en del annoncer af tvivlsom proveniens er udeladt.

end der blev indrykket; fra det tyskunderstøttede svenske blad »Dagsposten« kendes således et eksempel på, at et tysk firma har indbetalt 39.000 kr. for annoncer, men kun indrykket for 500 kr. – for ikke at eksponere sig og dermed miste kunder ^{73a}. Det var lige så velmotiveret at anvende denne teknik over for »Fædrelandet«. Vi kan derfor kun beregne annoncestøttens minimale omfang. Hvis vi på grundlag af den almindelige prisstigning antager, at også annoncepriserne er steget, og forsigtigt anslår »Fædrelandet«s gennemsnitlige pris til 1000 kr. pr. side (i 1940: 900 kr.), har de tyske annoncer i alt indbragt ca. 250.000 kr., hvoraf omkring halvdelen i 1944. Selv om tallet eventuelt har været dobbelt så stort, var annonceindtægterne dog kun af underordnet betydning sammenlignet med de kontante tilskud. Man må i grunden undre sig over, at det er fundet ulejligheden værd at lade så ringe en del af finansieringen gå ad denne komplicerede vej. Begge former for støtte skete gennem udtræk på de tyske konti i Nationalbanken og måtte til syvende og sidst betales af den danske statskasse. Forklaringen må ligge i, at det tyske udenrigsministerium var underkastet valutarationering og gennem annonceringen kunne lægge et marginalbeløb over på tyske firmaer eller handelsorganisationer.

Spørgsmålet om, hvad Tyskland fik for disse penge, må besvares med udgangspunkt i de hensigter, der motiverede støtten. Som foran nævnt var det politiske overvejelser, der begrundede, at det tyske udenrigsministerium i sommeren 1940 lod DNSAP og dets blad tilflyde betydelige pengemidler; så længe DNSAP bevarede en plads i den tyske besættelsespolitik, var udbyttet af de økonomiske tilskud, at partiet kunne drive politisk aktivitet i langt større omfang end ellers, og at det kunne have et dagblad som talerør. Den økonomiske afhængighed af Tyskland, både parti og blad gerådede i, kan vel ikke helt frakendes betydning for DNSAP's intensive samarbejde med besættelsesmagten; men i så henseende var håbet om ved tysk hjælp at overtage magten dog en langt stærkere drivkraft, og den protyske indstilling var på forhånd en realitet. DNSAP og Hitler-Tyskland havde på så mange punkter sammenfaldende interesser, at det er vanskeligt at udskille, hvilke træk i »Fædrelandet«s politiske linie der skyldes denne eller hin parts indflydelse. Udenrigspolitisk var det et naturligt led i DNSAPs propaganda at forsvare Tyskland, og selv om der i »Fædrelandet« træffes mange artikler, der ligefrem bærer præg af at være af tysk proveniens, behøver vi ingenlunde at betragte dem som udtryk for den tyske indflydelse på bladet. Går vi over til indre

73a. »Dagsposten«, utrykt afhandling af Sune Örnkrans, Historiska Institutionen, Stockholm.

danske forhold, er det klart, at de hyppige angreb på danske personligheder og på de samarbejdende partier og deres politik i hvert fald kun undtagelsesvis har været inspireret af de tyske myndigheder. De tjente først og sidst som led i DNSAPs agitation og var ofte led i dette partis forsøg på at overbevise tyskerne om, at de ikke kunne være tjent med at fortsætte samarbejdet med den siddende regering. Disse forhold ændrede sig ikke, efter at Mundus havde overtaget aktiemajoriteten. I febr. 1942 kom det til en kortvarig åben konflikt mellem DNSAP og det tyske gesandtskab, idet Frits Clausen formelt som en demonstration mod politiets påståede ligegyldighed over for ødelæggelser foretaget mod nazistiske partikontorer beordrede egne vagter udkommanderet, hvilket også skete ved nogle af DNSAPs bygninger i København. Trods påbud fra gesandtskabet om at inddrage disse vagter opretholdtes de i nogle dage, og »Fædrelandet« støttede i denne situation Frits Clausen og bragte også en berlinerkorrespondance, gesandtskabet udtrykkeligt havde nedlagt forbud mod – uden at det fik konsekvenser for bladet ^{74a}.

Sådanne uoverensstemmelser var en undtagelse; men som en hovedregel nøjedes gesandtskabet med at søge at neddæmpe den voldsomme tone, hvori »Fædrelandet« (og DNSAP) førte kampen mod regeringen, og lod i øvrigt bladets karakter af partiorgan uantastet – i overensstemmelse med de forudsætninger, hvorunder den økonomiske støtte blev ydet. Et forsøg på at gøre det til talerør for Tyskland blev først gjort i sommeren 1943, da forholdene på vigtige punkter havde ændret sig, og dette forsøg blev en illustration af, hvor vanskeligt det var at løsne forbindelsen mellem »Fædrelandet« og det parti, der på anden måde bar det oppe.

Den 5. nov. 1942 tiltrådte Werner Best som tysk rigsfuldmægtiget efter Renthe-Fink. I de nærmeste måneder ledte han den tyske politik ind på et nyt spor, idet han opgav de planer om engang at lade Frits Clausen overtage magten, som både krigsudsigterne og DNSAPs ringe succes i alle tilfælde forlagde til en fjern fremtid. Bests politik blev ensidigt at støtte sig på den nydannede regering Scavenius, og han var ikke til sinds at lade den ubetydelige nazistiske minoritet i Danmark modarbejde sine bestræbelser. Den 15. febr. 1943 kaldte han Helge Bangsted til sig og indskærpede, at »Fædrelandet« indstillede sig på hans politiske linie og f. eks. ikke angreb en udvidelse af politistyrken, der var billiget af ham. Ejheller burde bladet på noget punkt afvige fra den handelspolitiske linie, han til enhver tid fulgte. Bangsted havde ingen protest at fremføre.

^{74a}. Se sagen mod Frits Clausen XII, læg indeh. rapporter og bilag vedr. bevogtningsovertagelsen 6. febr. 1942.

Også i DNSAP bredte den erkendelse sig, at spillet var ved at være tabt ⁷⁵.

De kommende uger svækkede yderligere DNSAPs stilling. I Berlin faldt Luther i unåde, og Meissner forlod 1. april København. Ved rigsdagsvalget 23. marts 1943 vandt DNSAP kun en beskedent fremgang og demonstredede dermed, at det fortsat var uden betydning i dansk politik. For Tyskland havde det endnu nogen betydning, da det stadig stillede folk til Waffen-SS, så nogen afbrydelse af samarbejdet var ikke i tysk interesse; men planerne om en fremtidig magtovertagelse var skrinlagt.

Der var således god konsekvens i, at Frits Clausen 25. marts frasagde sig fremtidig økonomisk bistand til partiet, da dens motivering jo nu var faldet bort. M. h. t. »Fædrelandet« henviste han til, at det allerede hovedsagelig var i tysk besiddelse, og at det derfor måtte være Tysklands sag at føre det videre, mens DNSAP i fremtiden nøjedes med »National-Socialisten« som partiorgan ⁷⁶.

Hermed havde Best fået Frits Clausens formelle billigelse af, at »Fædrelandet« blev koblet fra DNSAP og overført til den tyske propaganda. Til at gennemføre denne omstilling udpegedes den hidtidige leder af det tyske propagandabureau Presse-Dienst i København, forfatteren Louis v. Kohl, som 17. maj 1943 blev indsat som en art kommissær ⁷⁷. Hans opgave formuleredes sådan, at han skulle løsgøre bladet fra DNSAP og i fremtiden lade det virke for dansk-tysk forståelse; men dette skulle ske i venskabelig forbindelse med DNSAP. Hvorvidt denne opgave i det hele taget lod sig løse, er tvivlsomt, og i hvert fald viste v. Kohl ikke den takt og tålmodighed, den krævede.

Frits Clausen kunne efter sin tidligere erklæring ikke godt modsætte sig omstillingen og udsendte efter aftale 28. maj en meddelelse til partiets ledere om den ændring, der havde fundet sted ⁷⁸. Man må dog give v. Kohl ret i, at den heri indeholdte anbefaling var påfaldende vag, idet det blot siges, at det på grund af »Fædrelandet«s uændrede udenrigspolitiske linie og som orientering om partiets arbejde »vil . . . være rigtigt for vore Medlemmer fortsat at støtte Bladet«. Da det kom til stykket, fortrød Frits Clausen sit standpunkt.

v. Kohl stødte på modstand fra »Fædrelandet«s ledelse. Han blev ven-

75. Bangsted – Frits Clausen 15.2.43. Bover ark. 44 d-7.

76. F. C.–Best 25.3.43. Bover ark. 44 d-1.

77. Skildringen af denne episode bygger på sagen mod Louis v. Kohl pkt. 3, indeholdende 3 rapporter af v. K. fra dennes papirer dat. 26.–28.6.43, samt dennes og Bests forklaringer, jfr. retsbogen. Værdien af den vigtigste rapport styrkes ved kritiske marginalnoter af Bests sekretær, Hermann Bielstein.

78. Bover ark. Meddelelser fra Partiføreren.

ligt behandlet; men af effektive ændringer fik han kun gennemført en vis omlægning af tonen og en nedskæring af partistoffet. I øvrigt blev forslag af virkelig betydning ignoreret. Det gjaldt »National-Socialisten«s udskillelse (der aldrig blev gennemført) og ændringer i bestyrelsens og redaktionens sammensætning. Derimod lod man ham løbe linen ud, hvor det kun kunne medføre irritation blandt læserne. Hagekorsene forsvandt, de lokale annoncer, der hidtil havde været inddelt efter sysler (partiets inddeling), blev sat under landsdele, og endelig fjernede han fra hovedet det af Frits Clausen formulerede motto »For Danmarks Ære, Frihed og Ret«. I sidstnævnte arledning protesterede Frits Clausen over for Best, der dog foreløbig gav v. Kohl ret. Men rundt i partiorganisationen agiteredes der nu åbenlyst for opsigelse af abonnenterne, og under dette tryk besluttede Best kort før indgangen til juli kvartal at opgive eksperimentet. Den 28. juni 1943 indkaldte Bests sekretær, Hermann Bielstein, der siden Meissners afrejse havde varetaget forbindelsen til de nazistiske kredse, v. Kohl til en konference på Dagmarhus sammen med Bangsted og direktør Schillinger, der fra begyndelsen af 1943 havde opsyn med »Fædrelandet«s økonomi og administration på Mundus's vegne. Bielstein indskærpede da, at v. Kohl kun var rådgiver, mens Bangsted havde det fulde ansvar for redaktionen, og gjorde sig til talsmand for, at bladet genoprettede det gode forhold til DNSAP. Herefter trak v. Kohl sig tilbage.

Hovedårsagen til den tyske retræte var det konstaterede eller befrygtede stærke fald i læserkredsen. Denne bestod som følge af bladets hidtidige linie overvejende af DNSAPs medlemmer og tilhængere og lod sig vanskeligt forny. Indtil begyndelsen af 1943 havde »Fædrelandet«s oplag holdt sig på det niveau, det havde nået i 1940. En mindre nedgang havde meldt sig i april 1941, hvorefter nettooplaget i et år lå på mellem 8500 og 10.000; men fra april 1942 var det igen lykkedes at arbejde det op til mellem 11.000 og 13.000, og i januar 1943 var det solgte nettooplag 11.145, hvoraf 6829 abonnenter⁷⁹. Derefter kan vi kun følge abonnentstallet, som 1. maj var sunket til 6177 og pr. 22. juni 1943 blev opgjort til 5785⁸⁰. At faldet endnu ikke var større, hang sammen med, at opkrævningerne for april kvartal var udsendt før valget 23. marts. Vi kender ikke resultatet af fornyelsen 1. juli; men anklagen mod v. Kohl om at ruinere »Fædrelandet« tyder på, at de almindelige politiske kon-

79. Übersicht über die Gesamtauflage 1941 und 1942«. Skifteretssagen. Til det solgte oplag kom gennem hele perioden ca. 1800 friabonnementer til Frikorps-folk m. v., hvorved trykoplaget med restoplag, makulatur og tab blev ca. 2500 højere.

80. Opgørelse fra v.Kohls papirer, sagen mod v. K.

junkturer i forening med DNSAPs modstand mod omlægningen har ramt bladet føleligt.

»Fædrelandet« eksisterede i 1943 i kraft af inertiens lov, med en læserkreds der i et vist omfang holdt fast ved bladet, men uden synderlige muligheder for at forny sig. I denne situation kunne drastiske ændringer kun fremskynde faldet, og resten af besættelsen bevarede bladet da også sit dansk-nazistiske præg. Men i en lignende situation stod DNSAP, hvis bærende politiske idé var håbet om magtovertagelsen, og som splittedes og svandt ind, da dette fortonede sig. Fra sommeren 1943 eksisterede ingen fast partilinie, som »Fædrelandet« kunne slutte sig til, og det var derfor i endnu højere grad end før henvis til agitationen for Hitler-Tysklands sag som eksistensberettigelse. Alligevel er henvisningen til tyske propagandainteresser ikke nogen udtømmende forklaring på den fortsatte understøttelse af bladet efter det politiske motivs bortfald. Også her må vi tage en træghed, et hensyn til det engang bestående i betragtning. Opretholdelsen af »Fædrelandet« var et prestigespørgsmål for Tyskland. Som det hedder i et telegram fra Best 28. aug. 1943, hvori han argumenterer for vedblivende støtte til de nazistiske organisationer: hvis »Fædrelandet« blev inddraget, ville det føre til »et hårdt prestigetab for Riget«⁸¹. Også Tyskland var nu i defensiven. Det var ikke i en position, der tillod nye fremstød, men måtte hævde sin anseelse ved at klamre sig til, hvad det endnu havde igen.

»Folket« og »Himmerland«

Det billede af tysk understøttelsespolitik i besættelsesårene, der tegner sig ved gennemgangen af »Fædrelandet«s forhold, viser sig i nogen udstrækning også at have gyldighed for de øvrige tyskunderstøttede dagblade. Kredsen er snæver, omfatter kun det meste af LS-pressen samt det privatejede (formelt Venstre-)blad »Himmerland«⁸². Som en afrunding uden forsøg på at give en udtømmende fremstilling skal et par karakteristiske træk ved understøttelsen af disse blade fremdrages.

LS (Landbrugernes Sammenslutning) disponerede i 1940 kun over tre lokale dagblade: »Landbrugernes Dagblad« (Maribo), »Folket« – »Nordjysk Tidende« (Randers – Ålborg) og »Ringkøbing Amtstidende«⁸³.

81. »einem schweren Prestigeverlust für das Reich«. Ausw. Amt, statssekretærens ark. RA pk. 203.

82. Der ses her bort fra det tyske mindretals blad, »Nordschleswigsche Zeitung«, hvis position i alle henseender var egenartet. Om tysk støtte til dette, se Parl. Komm. XIV, redegørelse af Johan Hvidtfeldt, s. 95.

83. Foruden de i de følgende noter angivne akter fra Ausw. Amts ark. bygger fremstillingen af LS-pressens forhold på rapporter og bilag i sagen mod Jørgen Sehested m. fl. og sagen mod C. O. Jørgensen.

Kun det førstnævnte, der var aflægger af et konservativt blad, var i stand til at løbe rundt, mens de andre havde oparbejdet en ret betydelig gæld. Desuden var det utilfredsstillende, at LS, der ved besættelsen havde knap 40.000 medlemmer, kun havde 8000 holdere til sine dagblade. Da også ugebladet »Landboværnet«, som dækkede Sjælland, Fyn og Syddjylland, var i økonomiske vanskeligheder, havde en reorganisering af LS-pressen allerede før krigen været på tale.

Spørgsmålet blev yderligere aktuelt, da LS den 17. juni 1940 proklamerede, at det gik i samarbejde med bl. a. DNSAP. Dels medførte dette samarbejde indre vanskeligheder, der gjorde det yderligere påkrævet for ledelsen at finde midler til at holde sammen på medlemsskaren, dels skabte det mulighed for økonomisk støtte fra Tyskland. I første omgang blev LS ikke betænkt i de tyske bevillinger, der udelukkende tilgik DNSAP; men i vinteren 1940–41 indledtes drøftelser med tyske myndigheder, først om indførsel af et parti kunstgødning, hvorefter LS skulle have en afgift, siden om en eksportkvota af kvæg, som skulle tildeles det LS nærtstående Danske Landbrugeres Kreatursalgforening og indbringe en fortjeneste, som kunne finansiere LS-pressens nyordning. Begge forslag afvistes fra tysk side, da der ikke var interesse for at få LS koblet ind i den dansk-tyske samhandel, og resultatet blev da i stedet kontante tilskud fra gesandtskabet.

Efter en drøftelse i det tyske gesandtskab i København omkring 1. apr. 1941, hvori også legationssekretær Rademacher fra Abt. Deutschland deltog, blev det vedtaget at udvide den politiske pengestøtte med 100.000 kr. pr. kv. som skulle tilfalde LS, og hvorefter pressen skulle have 25.000 kr. I sin motivering af denne støtte pegede Renthe-Fink på LS's »betydning for en tyskvenlig propaganda i den danske bondestand«⁸⁴. Støtten til LS var med andre ord ikke blot betinget af samarbejdet med DNSAP. Navnlig i betragtning af det danske landbrugs leverancer til Tyskland, hvis størrelse ikke ansås for upåvirket af stemningen blandt landmændene, bestod der en særlig tysk interesse i at støtte den tyskvenlige agitation, LS drev. Men bevillingen havde dog sin plads i det politiske mønster, der var opbygget omkring DNSAP, idet Renthe-Fink videre anførte, at det var tanken at lade pengene tilgå LS gennem en mellemmand, der tilhørte DNSAP, »for derved at knytte LS nærmere til det nationalsocialistiske parti«⁸⁵. Det er værd at bemærke, at støtten – lige-

84. »... in Berücksichtigung ihrer Bedeutung für eine deutschfreundliche Propaganda in der dänischen Bauernschaft...«. R.-F. indber. af 8.4.41. RA pk. 198.

85. »um dadurch die »L. S.« näher an die nationalsozialistische Partei heranzuziehen.«

som for DNSAP-»Fædrelandet«s vedkommende – primært var tiltænkt LS-organisationen, der så kunne anvende en del af beløbet til sin presse. I krigens første fase, mens politiske fremtidsplaner stadig spillede en rolle, var det politiske organisationer mere end bladene, Tyskland havde interesse i at støtte. Ved sin forelæggelse for Ribbentrop hæftede Luther sig alene ved det politiske perspektiv, idet han betegnede bevillingen til LS som særlig presserende »for at forhindre et sammenbrud af denne sideorganisation (til DNSAP), der omfatter betydelige dele af den danske bondestand«⁸⁶.

Støtten til LS's presse blev dog i hvert fald hovedsagen i denne understøttelse, og da dennes reorganisering skred langsomt frem, blev der af den første bevilling kun udbetalt 20.000 kr.⁸⁷. Imens opstod en situation, som gav tyskerne anledning til at behæfte støtten med særlige betingelser. Ved handelsforhandlingerne mellem de danske og tyske regeringsudvalg blev der grundet mangel på foderstoffer vedtaget en reduktion af de danske kvægbesætninger, som fremskyndedes gennem udbetaling af eksportpræmier i sommeren 1941. LS var modstander af denne reduktion, så meget mere som det ikke havde fået andel i eksporten, og det blev derfor ved en intern tysk konference i gesandtskabet 11. juni 1941 besluttet at gøre den økonomiske støtte betinget af, at LS i stedet agiterede for de kommende nedslagninger. Næste dag stillede lederen af den tyske handelsdelegation, ministerialdirektør Walther fra rigsernæringsministeriet, til gengæld i udsigt, at det tyske husdyrkontor »Reichstierstelle« fra 1. juli ville bevilge 60.000 RM (= ca. 120.000 kr.) pr. kv. til støtte for LS, og denne ordning blev tiltrådt i Berlin⁸⁸.

Man kan ikke se bort fra, at den aflastning af det tyske udenrigsministeriums valutasituation, ordningen indebar, har været et moment i sagen, og i alle tilfælde var støtten til LS allerede påbegyndt og altså ikke motiveret i denne specielle situation. Men den illustrerer, at LS's agitation inden for landbruget havde en specifik betydning ved siden af den politiske vægt, LS blev tillagt.

Udbygningen af LS-pressen påbegyndtes 1. okt. 1941, da »Folket« (med lokaludgaver) blev udsendt til alle medlemmer af LS i Nordjylland, blot mod at amtsorganisationerne betalte 2 kr. kvartalet pr. med-

86. »... besonders dringlich, um einen Zerfall dieser Nebenorganisation, die starke Teile des dänischen Bauernbestandes erfasst, zu verhindern.« Luther: forelæggelsesnotits af 21.4.41. RA pk. 198.

87. Indber. af 25.6.41. RA pk. 198.

88. Rademacher: notits af 16.6.41, v. Scherpenberg: notits af 17.6.41. Begge RA pk. 198.

lem. Herved forøgedes oplaget fra 3500 til 15–16.000⁸⁹. Samtidig gik »Ringkøbing Amtstiderde« over til en uafhængig status. Den 1. juli 1942 blev det hidtidige ugeblad »Landboværnet« ved en lignende abonnementsordning inden for sit område gjort til obligatorisk LS-dagblad, dog reelt således at det hidtidige navn kom til at dække nye lokaludgaver af »Folket«, der hermed spændte over det meste af landet og fik et samlet oplag på 25.000. Dette resultat måtte betegnes som et betydeligt fremskridt for LS's propaganda, og bladet indfriele også på anden måde de tyske forventninger, da det var tyskorienteret og ydede loyal støtte til DNSAP.

I overensstemmelse med den oprindelige plan blev støtten formidlet af DNSAPs landbrugsleder, C. O. Jørgensen, der i begyndelsen af 30erne havde indtaget en lederende stilling i LS. Fra okt. 1942 fik han også mulighed for at øve direkte indflydelse på »Folket«, da han indtrådte som formand for LS's Bladudvalg. I økonomiske spørgsmål vedblev »Folket« og »Fædrelandet« dog ligesom LS og DNSAP at følge hver sin politik. Set fra tysk synspunkt var hovedudbyttet af den økonomiske støtte til »Folket« den styrkelse af LS, den indebar.

Da de politiske fremtidsplaner i 1943 faldt bort, og understøttelsespolitikken dermed gik ind i sin anden fase, fortsatte også støtten til »Folket«, og den må ligesom for »Fædrelandet«s vedkommende ses i forbindelse med princippet om at forsvare vundne positioner. Hertil kunne Best dog i sit tidligere nævnte telegram af 28. aug. 1943 atter fremhæve bladets særlige indflydelse i landbruget og den betydning, det derved fik for leverancerne til Tyskland⁹⁰. I sammenligning med »Fædrelandet« var »Folket« nøjsomt. Det klarede sig med månedlige tilskud på 20–30.000 kr. I alt er de opgjort til 1.150.000 kr.

Endnu billigere, men også af langt mindre effekt var den tyske støtte til »Himmerland« i Hobro⁹¹. Dets oplag var i 1939 2600, ved dets overgang til tysk ejendom i begyndelsen af 1944 kun 1000, og da det vurderedes med salg for øje i jan.-febr. 1945, havde det kun 600 abonnenter tilbage, skønt det var eneste lokale avis i Hobro.

»Himmerland« var formelt et venstreblad og stod tilsluttet Foreningen af Venstreblade. Det prægedes dog helt af dets redaktør og ejer, Carl Rasmussens stærke protyske og pronazistiske synspunkter, uden at det havde forbindelse med nogen af de nazistiske grupper. Det er ikke klart,

89. Disse tal stammer fra en samtidig oversigt og fra rapportafhøringer; og det fremgår ikke, om der er tale om brutto- eller nettooplag.

90. Ausw. Amt., statssekretærens arkiv. RA pk. 203.

91. L. Bindsløv Frederiksen: *Pressen under Besættelsen* (1960) s. 421 f. Sagen mod Carl Peter Rasmussen og sagen mod C. O. Jørgensen.

hvornår den tyske understøttelse af »Himmerland« begyndte; men den kan i hvert fald føres tilbage til sept. 1941. Dette første kendte tilskud, på 2000 kr., blev udbetalt af Meissner, og det er bemærkelsesværdigt, at han lod det gå vejen over H. C. Bryld, hvori man kunne se et forsøg på også at knytte »Himmerland« til DNSAP⁹². Dette skete dog ikke, hvorimod red. Carl Rasmussen var på tale som redaktør af »Folket« i 1942. I tiden frem til efteråret 1943 modtog »Himmerland« mindre tilskud fra det tyske gesandtskab, uden at der dog var tale om nogen regelmæssig støtte. Hovedgrundlaget for bladets økonomi havde i en årrække været store og voksende lån i den lokale bank, og da disse efterhånden var adskilligt større end bladets værdi, og da banken i nov. 1943 fandt en køber til det, forlangte den, at Carl Rasmussen skulle sælge mod at blive løst fra alle forpligtelser. 8. dec. blev salget bekendtgjort; men to dage efter greb den tyske presseattaché ind og krævede over for Udenrigsministeriets Pressebureau, at handelen blev stillet i bero. Fra tysk hold blev det dernæst krævet, at købet skulle overgå til C. O. Jørgensen og grev Schimmelman, og efter en række forhandlinger ført i UMs Pressebureau endte sagen i febr. 1944 med, at disse overtog bladet, reelt som bestyrere af tyske penge. Resten af besættelsen blev »Himmerland« opretholdt gennem et fast månedligt tilskud på 6000 kr., stadig med Carl Rasmussen som redaktør.

Det ligner en tanke, at »Himmerland« blev overtaget af de samme to mænd, der over for Tyskland stod som garant for støtten til hhv. »Folket« og »Fædrelandet«. Imidlertid er der ikke på dette sene tidspunkt nogen grund til at tro, at Best ville udbygge den nazistiske blok. Det var blot de prøvede kræfter, der atter blev taget i anvendelse, så meget mere nærliggende, som begge boede i en rimelig nærhed af Hobro, og C. O. Jørgensen tidligere havde bistået Carl Rasmussen ved en henvendelse til gesandtskabet, mens Schimmelmans formueforhold kunne bibringe den formelle transaktion et skin af sandsynlighed. Som helhed må understøttelsen af »Himmerland« ses som en selvstændig foreteelse, der havde sin baggrund i tyske propagandainteresser. Dets erhvervelse så at sige for åbent tæppe illustrerer, hvor desperat Best hagede sig fast i de engang vundne positioner. I alt kan støtten til dette blad anslås at have kostet 150–200.000 kr.

Følge af besættelsen

Det samlede beløb, Tyskland under 2. verdenskrig brugte til understøttelse af danske dagblade, når hermed op på 6½ mill. kroner, måske

92. H. C. Bryld – Meissner 3.10.41. Bovr. ark. 49 b–7.

en smule mere. Om baggrunden har vi i det foregående konkluderet, at bevillingerne hovedsagelig blev givet med politisk motivering som led i et forsøg på at forrykke Danmarks indrepolitiske struktur, hvorved der skulle banes vej for en nazistisk magtovertagelse. Denne plan udgjorde i de første år et led i den tyske besættelsespolitikens mønster. Det spørgsmål står imidlertid tilbage, om ikke en lignende understøttelse kunne være tilvejebragt ud fra andre motiver og uden at have besættelsen som baggrund. Det kan ikke besvares ved simpel henvisning til det tidspunkt, da støtten blev påbegyndt, eftersom krigens udbrud skabte en ny situation for den tyske udlandspropaganda, og denne i øvrigt samtidig overgik til andre myndigheder, til Auswärtiges Amt, der på dette felt afløste Propagandaministeriet. Spørgsmålets hypotetiske natur medfører, at der kun kan være tale om en sandsynliggørelse af svaret; men en sådan kan dog foretages ved sammenligning med forholdene i neutrale lande inden for samme periode.

Umiddelbart synes besættelsen at være overflødiggjort som forklaring, når vi betragter forholdene i Norge før 9. april 1940, idet Quisling allerede i vinteren 1940 modtog en økonomisk understøttelse af samme dimensioner som den, der fra sommeren 1940 tilgik DNSAP, og som bl. a. satte ham i stand til at omdanne partiorganet »Fritt Folk« til dagblad⁹³. Norges strategiske placering såvel som Quislings rolle i det militærpolitiske spil op under det tyske angreb var dog i enhver henseende af en så speciel karakter, at forholdet kun giver anledning til at konstatere, at også andre situationer end en besættelse undtagelsesvis kunne fremkalde en massiv økonomisk undersøttelse, hvorved besættelsen som tilsvarende baggrund i Danmark ikke anfægtes væsentligt.

At pengestøtte som politisk infiltrationsmiddel dog også kunne bringes i anvendelse under mere normale omstændigheder, fremgår af et dokument fra Abteilung Deutschlands arkiv vedr. tildeling af valuta til politisk formål fra maj 1942⁹⁴. Foruden Danmark er her også Svejts nævnt, og det oplyses, at der for perioden 1. 4. 1942–1. 4. 1943 var afsat et beløb til understøttelse af de svejtsiske nazister, som gennem indrepolitisk pres skulle påvirke regeringens udenrigspolitiske holdning, uden at dets anvendelse er opgivet. Det er dog iøjnefaldende, at der her er tale om et langt mindre beløb, ca. 107.000 RM mod 3.596.000 RM for Danmarks vedkommende i samme periode. Dokumentet, der rummer svar på en henstilling om at spare på valutaen, viser, at Abteilung Deutsch-

93. M. Skodvin: Striden om okkupasjonsstyret i Norge fram til 25. september 1940, 1956.

94. Rademacher: notits af 21.5.42. Ausw. Amt. Luthers håndakter. RA pk. 300.

land på det pågældende tidspunkt kun har anvendt penge til politiske formål i disse to lande, hvilket sandsynliggør, at udenrigsministeriet ikke andre steder har ydet en pengestøtte, der var politisk motiveret, da transaktioner af denne art normalt henhørte under Abteilung Deutschland.

Denne iagttagelse er af betydning for at vurdere den støtte, der samtidig blev ydet den tyskvenlige presse i Sverige. Det fremgår af Åke Thulstrups undersøgelser⁹⁵, der hviler på retsmateriale og Auswärtiges Amts arkiv, at Tyskland i 1942–43 ydede støtte til to svenske blade, »Dagsposten«, der udkom fra 1. dec. 1941, og »Folkets Dagblad«, der startede 4. juli 1942. Før den tid havde det støttet det nazistiske dagblad »Dagens Eko«, der udkom i 1940–41; men selv om de tyske tilskud til dette blad godt kan have været større end de 8050 sv. kr., redaktøren blev dømt for at have modtaget, viser bladets korte levetid, at støtten ikke var effektiv. Både »Dagsposten« og »Folkets Dagblad« blev udgivet af nazistiske eller pronazistiske organisationer, og den tyske understøttelse var en forudsætning for deres oprettelse hhv. genoprettelse. Det førstnævnte blad var understøttet, da den ovennævnte notits fra Abt. Deutschland blev til, og den bekræfter således den opfattelse, der fremgår af det sporadiske aktmateriale vedr. denne sag, nemlig at den ikke var betragtet som et politisk engagement til fordel for udgiverne, men var betinget af propagandahensyn. Det samme var også delvis tilfældet for »Folkets Dagblad«; men her søgtes samtidig SD's efterretningsinteresser tilgodeset, og udbetalingerne blev foretaget af SD's repræsentant ved det tyske gesandtskab i Stockholm.

I Sverige finder vi således de samme propaganda- og efterretningsinteresser repræsenterede, som gjorde sig gældende i spørgsmålet om støtte til »Fædrelandet« før sommeren 1940. Men for de svenske blade blev de anderledes givtige. Udbetalingerne fra Stockholmslegationens kasse nåede i hvert fald i en periode op på 34.000 sv. kr. månedligt, hvortil kom en vis støtte i form af annoncer. De kontante ydelser udgjorde ganske vist kun knap det halve af de samtidige tilskud til »Fædrelandet« og »Folket«; men differencen lader sig meget vel forklare ved forskelle i bladenes behov – »Fædrelandet« var slået meget stort op. I det store hele må vi se de svenske forhold som et bevis på, at propagandahensyn i forbindelse med begrænsede særinteresser var i stand til at fremkalde en lignende økonomisk understøttelse som den, vi kender fra det besatte Danmark.

Vi kan altså pege på, at det tyske udenrigsministerium på den ene side foretog en understøttelse af de svejtsiske nazister i politisk hensigt, men

95. »Med lock och pock«. Tyska försök att påverka svensk opinion 1933–45. 1962.

med langt mindre beløb end til samme formål i Danmark, på den anden side ydede pronazistiske svenske blade en støtte, der tåler sammenligning med pressestøtten i Danmark, men som ikke tjente politisk formål og ikke inkluderede organisationerne. Det foran stillede spørgsmål må derfor besvares sådan, at støtten til den nazistiske og pronazistiske presse i Danmark ikke isoleret betragtet kan siges at have haft besættelsen som nogen uomgængelig betingelse. Men som den fremtrådte, i det væsentlige som del af eller nært forbundet med en betydelig støtte til DNSAP og styret af politiske hensigter, må den ses som et produkt af det dyberegående tyske engagement i Danmark, der opstod gennem besættelsen. I sin aktuelle form var den økonomiske understøttelse af danske dagblade altså et karakteristisk træk i den tyske besættelsespolitik.

Men det bør til slut påpeges, at økonomisk understøttelse ikke var det væsentligste middel, besættelsesmagten tog i anvendelse over for den danske presse. Den tyske påvirkning af opinionen i Danmark søgtes i første række fremmet gennem skærpet presselovgivning og overvågelse af bladene, gennem spærring af nyhedskilder og talrige enkeltforbud, efter 29. aug. 1943 gennem censur på alle aviser⁹⁶. Hvis det lykkedes Hitler-Tyskland i større kredse af den danske befolkning at tegne et mere fordelagtigt billede af sig selv end berettiget var, skete det i kraft af disse midler, mens lovprisningen i de nazistisk orienterede organer, hvis opretholdelse eller udbredelse skyldtes tyske penge, af de fleste blev opfattet som en provokation og derfor snarest gjorde Tyskland mere skade end gavn. Og da krigslykken vendte sig, blev de politiske planer, understøttelsen skulle have bidraget til at realisere, overflødige.

96. Pressens forhold under besættelsen er detaljeret behandlet i L. Bindsløv Frederiksen: *Pressen under Besættelsen*. 1960.

DE BENYTTED E ARKIVERS PLACERING

Rigsarkivet:

Fotografier fra Auswärtiges Amt,
SS-kontorer m. fl.
Bovrup-arkivet.
Centralkartoteket.

Sø- og Handelsretten, København:

Konkurssagen mod A/S af 30 dec. 1938,
skifteretssag nr. 6/45.

Københavns Politi:

Sagen mod Fritz Clausen.

Politimesteren i Hobro:

Sagen mod Carl Peter Rasmussen.

Københavns Byret:

Sagen mod Aage Thomsen, 23. afd.
nr. 299/46.

Sagen mod Jørgen Sehested m. fl., 23. afd.
nr. 204/46.

Sagen mod Louis V. Kohl, 24. afd.
nr. 60/48.

Sagen mod C. O. Jørgensen, 22. afd.
nr. 35/47.

Sagen mod Ove Leif Guldberg, 22. afd.
nr. 557/46.

Sagen mod H. C. Bryld, 24. afd.
nr. 133/47.

Sagen mod Jes Asmussen, 21. afd.
nr. 194/47.